

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İNANÇ ALANINDA KARŞILAŞILAN MANTIK
YANLIŞLARI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Emine COŞKUN

Danışman
Doç. Dr. Turgut AKYÜZ

EKİM 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“İnanç Alanında Karşılaşılan Mantık Yanlıları “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Emine COŞKUN

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Program Adı : Tezli Yüksek Lisans
Tez Başlığı : İnanç Alanında Karşılaşılan Mantık Yanlışları

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön Söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 63 sayfalık kısmına ilişkin 13/09/2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %13.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 02/10/2024

Danışman: Doç. Dr. Turgut AKYÜZ

Öğrenci: Emine COŞKUN

KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI

“İnanç Alanında Karşılaşılan Mantık Yanlışları” başlıklı yüksek lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Emine COŞKUN

Danışman

Doç. Dr. Turgut AKYÜZ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Turgut AKYÜZ danışmanlığında **Emine COŞKUN** tarafından hazırlanan “**İnanç Alanında Karşılaşılan Mantık Yanlışları**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

02/10/2024

JÜRİ:

Danışman	: Doç. Dr. Turgut AKYÜZ	İmza
Üye	: Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN	İmza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Remziye SELÇUK	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

İnanç, insanlık tarihinin en derin ve en karmaşık öğelerinden biridir. İnsanlar, yaşadıkları dünyanın anlamını ararken çeşitli inanç sistemleri geliştirmiş, bu sistemler aracılığıyla hayata dair sorulara cevap bulmaya çalışmışlardır. Bu çalışma, inanç alanında sıklıkla karşılaşılan mantık yanlışlarını irdeleyerek, bireylerin düşünce süreçlerini derinleştirmeyi ve daha sağlıklı bir inanç perspektifi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Mantık hataları, yalnızca mantıksal düşünme becerilerini zayıflatmakla kalmaz; aynı zamanda kişisel ve toplumsal çatışmalara ve yanlış anlaşılmalara yol açabilir. Çalışmamızın amacı çeşitli mantık yanlışlarını örneklerle açıklayarak, bireylerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerini sağlamaktır.

Tez yazım aşamasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, süreci yönlendirmemde, kaynak sağlamada ve içerik oluşturmamda yardımını çokça gördüğüm kıymetli danışmanım Doç. Dr. Turgut AKYÜZ'e, değerli hocam Prof. Dr. Osman TAŞTEKİN'e ve Dr. Öğr. Üyesi Remziye SELÇUK'a teşekkürü borç bilirim. Tez sürecime katkılarından dolayı kıymetli hocam Prof. Dr. Hüsnü AYDENİZ'e ve Doç. Dr. İbrahim AKSU'ya teşekkür ederim. Tezimin bitmesini en az benim kadar isteyen kıymetli ve biricik annem Fadime METE'ye, kıymetli büyüğüm Hatice PARLAK hanıma, canım kardeşim Mustafa METE'ye, değerli arkadaşlarım Esra YILDIRIM ve Vahide GÜNER'e teşekkür ederim. Bu süreçte sonsuz desteğini gördüğüm, tezi bitirmem konusunda beni her zaman cesaretlendiren ve yanımda olan sevgili eşim İbrahim COŞKUN'a çok teşekkür ederim.

Emine COŞKUN, Erzincan, 2024

İNANÇ ALANINDA KARŞILAŞILAN MANTIK YANLIŞLARI

Emine COŞKUN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2024

Danışman: Doç. Dr. Turgut AKYÜZ

ÖZET

İnsan, akıl yürütme sürecinde hataya düşebilmektedir. Bir kişinin hangi durumlarda, nasıl yanlışla düştüğünü bilmesi bunu önlemeyi sağlar. Mantığın amacı, zihni yanlışla düşmekten korumaktır. Bu çalışma da insanların inanç konusunda, hangi noktalarda mantıksal açıdan hataya düştüğünü ortaya koymayı ve bu hataların incelenmesi üzerinde düşünmeyi hedeflemektedir. Ele alınan mantık hataları bir takım bâtıl inançlar ve İslam dini ile sınırlandırmıştır.

Mantık yanlışları konusu, klasik mantık eserlerinde genellikle beş sanattan biri olan mugalata ya da safsata konusu içerisinde incelenmektedir. Bu çalışmada, ilgili kaynakların bu bölümlerinden yararlanılarak, insanların inanç alanında yaptıkları mantık hataları ve bu hatalara getirilen çözümleyici açıklamalar analitik ve hermenötik yöntemle ele alınmıştır. Kimi zaman inanç ve ibadet alanları oldukça girift bir şekilde iç içe geçtiği için bunların birbirlerinden ayrı değerlendirilmesi mümkün olamamaktadır. Bu nedenle de ibadete taalluk eden bazı mantık hatalarına da zaman zaman değinilmiştir. İlk önce insanların inanç noktasında düştükleri hatalar ortaya konulmuş, daha sonra bu mantık hatalarının nasıl giderileceği açıklanmaya çalışılmıştır. Mantık alanında, konuyla alakalı ciddi bir örnek verme sıkıntısı bulunmaktadır. Bu sorunun temel nedenlerinden birisinin, kimi mantıkçıların konuyla ilgili örnek vermek zorunda olmadıkları şeklindeki yaklaşımları olduğu söylenebilir. Bu çalışma, bu konuda eksikliği giderme noktasında küçük bir adım niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Mantık Hatası, İnanç, Mugalata, Safsata.

LOGICAL MISTAKES IN THE FIELD OF FAITH

Emine COŞKUN

Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, October 2024

Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Turgut AKYÜZ

ABSTRACT

Human beings can make mistakes in the process of reasoning. Knowing in which situations and how one goes wrong enables one to prevent this. The purpose of logic is to protect the mind from falling into error. This study aims to reveal the points at which people make logical mistakes in faith and to reflect on the examination of these mistakes. The logical errors addressed are limited to a number of superstitious beliefs and the religion of Islam.

In classical logic books, the subject of logical fallacies is usually analyzed in the chapter on mugalata or sophistry, one of the five arts. In this study, by utilizing these sections of the relevant sources, the errors of logic that people make in the field of faith and the analytical explanations offered for these errors are analyzed analytically and hermeneutically. Sometimes, since the fields of belief and worship are intricately intertwined, it is not possible to evaluate them separately from each other. For this reason, some logical errors related to worship have also been mentioned from time to time. First, the mistakes that people fall into at the point of belief are revealed, and then an attempt is made to explain how these logical errors can be eliminated. In the field of logic, there is a serious shortage of relevant examples. One of the main reasons for this problem can be said to be the approach of some logicians that they do not have to give examples on the subject. This study is a small step towards overcoming this deficiency.

Keywords: Logic, Logic Mistakes, Belief, Mugalata, Safsata.

İÇİNDEKİLER

İNANÇ ALANINDA KARŞILAŞILAN MANTIK YANLIŞLARI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANÇ-MANTIK İLİŞKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. İslam Dünyasında İnanç- Mantık İlişkisi.....	7
1.2. Batı Dünyasında İnanç Mantık İlişkisi.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

LAFİZ YANLIŞLARI

2.1. Eş Seslilik Sebebiyle Ortaya Çıkan Yanlışlar	14
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANA YANLIŞLARI

3.1. Mutlak Olarak Söyleneni Bazı Kayıtlamalarla (veya Kayıtlı Olanı Mutlak) Söyleme	19
3.2. Gelişigüzel Genellemede Bulunmak.....	21

3.3. Teferruatta Boğulma	24
3.4. Duygu Sömürüsü/ Merhamete Başvurma.....	25
3.5. Aksini Gerekli Görme (Mefhumu Muhalif ve Mefhumu Muvafık)	26
3.6. Genel Olarak Paradokslar.....	29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇERİK YANLIŞLARI

4.1. İspat Edilecek Olanı Delil Yerine Alma (Müsâdere ale'l-Matlûbi'l-Evvel)	33
4.2. Otoriteye Başvurma veya Otorite Suistimali.....	34
4.3. Neden Olmayanı Neden Olarak Alma	38
4.4. Tekrarlanan Şeylerin Doğru Kabul Edilmesi	40
4.5. İkili ve Çoklu Düşünce	43
4.6. Seçici Gözlem	43
4.7. Batık Emek Teorisi	45

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

5.1. Lafız Yanlışları.....	48
5.2. Mana Yanlışları.....	49
5.3. İçerik Yanlışları.....	54
KAYNAKÇA.....	60
ÖZGEÇMİŞ.....	65

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz. : Bakınız

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

Hız. : Hazreti

Krş. : Karşılaştırın

M.Ö. : Milattan önce

NŞA : Normal şartlar altında

Ö. : Ölümü

Sad. : Sadeleştiren

Vd. : Ve devamı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 5.1: Eş Soslilik Sebebiyle Ortaya Çıkan Yanlışlar.....	48
Tablo 5.2: Mutlak Olarak Söylenenini Bazı Kayıtlamalarla (Veya Tersini) Söyleme.....	49
Tablo 5.3: Gelişigüzel Genellemelerde Bulunmak.....	49
Tablo 5.4: Teferruatta Boğulma.....	50
Tablo 5.5: Duygu Sömürüsü/ Merhamete Başvurma.....	51
Tablo 5.6: Aksini Gerekli Görme (Mefhumu Muhalif ve Mefhumu Muvafık).....	52
Tablo 5.7: Genel Olarak Paradokslar.....	53
Tablo 5.8: İspat Edilecek Olanı Delil Yerine Alma (Müsâdere ale'l-Matlûbi'l-Evvel).54	
Tablo 5.9: Otoriteye Başvurma veya Otorite Suistimali.....	54
Tablo 5.10: Neden Olmayanı Neden Alma.....	55
Tablo 5.11: Tekrarlanan Şeylerin Doğru Kabul Edilmesi.....	57
Tablo 5.12: İkili ve Çoklu Düşünce.....	58
Tablo 5.13: Seçici Gözlem.....	59
Tablo 5.14: Batık Emek Teorisi.....	59

GİRİŞ

Mantık kelimesi hem bir bilimin adlandırılması hem de bir düşünce şeklini belirtmek için kullanılır. İslam mantıkçıları genellikle mantığı, “bilinenden bilinmeyenin elde edilmesine vasıta olan ilim”; “kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan bir fen”; “insanı fikrin sahihini fâsidinden ayırmaya muktedir kılacak kuralları veren alet ilmi” şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlar göz önünde bulundurularak diyebiliriz ki mantık, doğru ve tutarlı düşündürmektir. Tutarlı düşünme, ileri sürülen fikrin aklın ilkelerine uygun olmasıyla mümkün olur. Mantığın aksiyon noktası düşünme olduğundan dolayı, mantıkçılar bu işlemi gerçekleştirmek için bazı kurallar belirlemişlerdir. Gelişigüzel düşünmeyle doğru neticeye varmak mümkün olmadığından düşünmeyi bu kurala dayandırmak zorunlu gözükmektedir. Bu kurallara “düşünme prensipleri” ya da “akıl ilkeleri” denilir.¹

Akıl ilkeleri, yanlış çıkarımların tespit edilmesinde önemli bir ölçüde kişiye yol gösterir. Mantık ilminde akıl ilkeleri dört madde halinde ortaya konmuştur: Özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkânsızlığı, yeter-sebep ilkeleridir. Özdeşlik ilkesi “Bir şey kendi kendisinin aynısıdır ya da bir şey neyse odur.”; çelişmezlik ilkesi, “bir şey aynı zamanda hem kendisi hem de kendisinden başkası olamaz.”; çelişmezlik ilkesinin daha özel bir şekli olan üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi “İki çelişik ifadede biri doğru ise öteki zorunlu olarak yanlıştır, ikisi arasında üçüncü bir hâl yoktur.” biçiminde ifade edilir. Leibniz (ö. 1716) tarafından akıl yürütme esasları arasında sayılan yeter-sebep ilkesini ise şu şekilde formüle edebiliriz: “Her şeyin bir var olma sebebi vardır. Bir şeyin nedeni ya onu ortaya çıkaran kaynaktır yahut onun niçin öyle olduğunu anlatan şeydir.”²

¹ Mübahat Türker Küyel, *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990), 27; Ebû Ali İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 16 vd.; Necati Öner, *Klasik Mantık*, (Ankara: Divan Kitap Yayınevi, 2011), 14; Ali Durusoy, *Mantık İlmine Giriş*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 46; Ruhattin Yazzoğlu, Tuncay İmamoğlu, *Klasik Mantık*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 14-15; Ali Sedâd, *Mîzânu'l-Ukûl*, çev. İbrahim Çapak, Harun Kuşlu, Metin Aydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 142 vd.

² İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2007), 19; Kamil Kömürcü, “İbni Sînâ'ya Göre Mantık Yanlışları ve Sebepleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/2 (2010): 176; Yazzoğlu, İmamoğlu, *Klasik Mantık*, 16.

Mantık, kavram ve terimlerden oluşan önermeleri, önermelerden kurulan çıkarımları ve akıl yürütmeleri konu edinir.³ Bu bağlamda kuvvetli bir mantık bilgisi, günlük pratik problemlerimizin çözülmesinde önemli bir vasıtaadır. Örneğin, kelime ve kavram kargaşası çoğu zaman çevremizle düştüğümüz anlaşmazlıkların temel sebebidir. Mantık insana açık-seçik düşünme ve düşündüğünü anlaşılır bir şekilde dile getirme olanağı sağlar.⁴ Mantığın en temel amacı, düşünme esnasında zihnin yanlış yapmasını önlemektir. Kişiyi, düşüncenin sahih ve fâsidini ayırmayı yani geçerli fikir ile yanlış, bozuk ve geçersiz fikri ayırt etme yetisini kazandırmayı amaçlar. Mantığın amacından yararının büyüklüğü ortaya çıkar. Bu faydalar, bir başkasında görüp kendimizde düzeltmeyi istediğimiz her şeyde, kendimizde değiştirmeyi arzuladığımız mevzularda ve başkasının bizde değişmesini arzuladığı konularda ortaya çıkar. Buradan hareketle mantığın akla uygun bir şekilde düşünen ve davranan bir insan yetiştirmeyi amaçladığını diyebiliriz. Bir gaye olarak değil de bir araç disiplin olarak mantığın dört farklı alanda kullanılır: Pratik hayatta, ilim sahasında, teknik sahada, felsefe sahasında...⁵

Mantık, ilim ve felsefe eğitimi alanların, kendisini ilmen ve fikren belli bir seviyeye getirmek isteyenlerin akıllarını iyi bir şekilde kullanmalarına, fikirlerini doğru ve tutarlı bir şekilde ifade etmelerine olanak sağlar. Özellikle teknik alanda, doğruyu yanlıştan ayırt etmenin bir ölçüsü olmasının yanı sıra zihni yanlışlardan korumayı sağlayan biricik sanattır. Önemi ve değeri ilimlere yol ve yöntemleri gösteren rehber olmasından kaynaklanmaktadır.⁶ Mantık, düşünme sürecinde tutarlı olmanın prensip ve kurallarını öğreten bir disiplindir. Bir kavram veya sonuca varma çabası olan düşünmek, tanımlama veya ispat etme yöntemiyle yapılır. Dolayısıyla o, ilimler için önemli bir

³ Doğan Özlem, *Mantık*, (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994), 44; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 28; Yazoğlu, İmamoğlu, *Klasik Mantık*, 17.

⁴ Yazoğlu, İmamoğlu, *Klasik Mantık*, 18.

⁵ Ebu Nasr el-Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, (Ankara: Elis Yayınları, 2017), 96; Yazoğlu, İmamoğlu, *Klasik Mantık*, 18; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 31.

⁶ Ebû Ali İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, çev. Tahir Uluç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 4; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Miyaru'l-İlm*, çev. Ali Durusoy, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 28 vd.; Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 36-37.

vasıta ve giriş mahiyetindedir. Peygamberler dışında ilmî araştırma gayretinde olan hiçbir kimse mantıktan ayrı kalamaz.⁷

Bu temelden hareketle, Müslüman düşünürlerin mantığa son derece büyük bir önem atfettikleri ve eserlerinde ona ayrı bir yer verdikleri görülmektedir. Nitekim, Gazzâlî (ö. 1111) felsefenin bazı bölümlerini özellikle de metafiziği eleştirmesine rağmen mantık ilmine ve açık seçik analitik düşünceye büyük önem atfetmektedir.⁸ Gazzâlî'ye göre mantık; “doğru tanım ve kıyası, yanlış tanım ve kıyastan; kesinlik ifade eden bilgileri, kesinlik ifade etmeyen bilgilerden ayıran bir ilimdir. Mantık ilmi, diğer bütün ilimlerin ölçüsü konumundadır ve hatta yeni bilgilere ulaşmanın tek yoludur.”⁹ İbn Hazm (ö. 1064) da mantık ile ilgili yazdığı “et-Takrîb li Haddi'l-Mantık” adlı eserinde mantığın insanoğlunun aklına Allah Teâlâ tarafından konulmuş bir ilim olduğunu dile getirir ve nahiv ile diğer ilimler gibi mantığın da aklî ilimlerden olduğunu ifade etmektedir.¹⁰

Amaç ve Kapsam

Mantığın amacının zihni yanlışla düşmekten korumak olduğunu zikretmiştik. İnsan, mantıklı düşünme kapasitesine malik olsa bile akıl yürütme sırasında çeşitli yanlışlar yapabilir. Düşünme esnasında meydana gelen bu hatalara “mantık yanlışları” denir. Kişi, kimi zaman yaptığı düşünce yanlışının idrakinde olabileceği gibi zaman zaman aksi bir durum da söz konusu olabilir. Bir kişinin bu durumun önüne geçebilmesi için hangi durumda ve nasıl yanlışla düştüğünü bilmesi gerekir. Klasik mantık eserlerinde beş sanattan biri olan *mugalata* ya da *safsata* bahsi içerisinde mantık yanlışları konusu incelenmektedir.¹¹ Mugalata, mantıkta ele alınan konulardan biridir. İnsanın hataya düşmesini engellemek ve itirazlara karşı hazırlıklı olabilmesi maksadıyla

⁷ İbn Sîna, *Kitabu's-Şifa*, çev. Ekrem Demirli, Ömer Türker, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 14.

⁸ İbrahim Çapak, *Gazali'nin Mantık Anlayışı*, (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 15.

⁹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Makasidu'l-Felasife*, çev. Aşkım Karadağlı, (İstanbul: Vadi Yayınevi, 2002), 30.

¹⁰ Abdülkerim Seber, “Mantık İlminin Kur'an'ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012/27 (2012): 111.

¹¹ Gazzâlî, *Miyaru'l-İlm*, s.248; Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedât*, sad. Hasan Tahsin Feyizli, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 170; Ebû Ali İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ Sofistik Deliller*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 2; İbn Sînâ, *Dânişnâme-i Alâi*, 176; Kamil Kömürcü, “Sühreverdî el-Maktûl'ün Mugalataya (Safsata) Bakışı”, *Universal Journal of Theology*, 2/2 (2017): 105.

Aristoteles tarafından mantığa dâhil edilmiştir.¹² Hatalı bir akıl yürütme türü olan mugalata bazen safsata olarak da isimlendirilir. Bu bağlamda Aristoteles (M.Ö. 322) sofistlik çürütmeleri (safsatayı) gerçek kıyas ve çürütmeler olmamasına rağmen öyle sanılan kıyaslar ve çürütmeler, asılsız kanıtlar şeklinde ortaya koymuştur. İslam mantıkçıları da benzer bir tutum ortaya koymuşlar ve mugalatayı ekseriyetle karşı tarafı yanıltmak ya da susturmak için, aslında doğru olmamasına rağmen doğruymuş izlenimi veren öncüllerden müteşekkil veya gerçek gibi görünen ama öyle olmayan; bu nedenle de yanılgıya düşüren kıyas olarak addetmişlerdir.¹³ Bir çıkarımın farklı açılardan hatalı olması mümkündür. Bir akıl yürütme kimi zaman şekli, kimi zaman içeriği veyahut her ikisi açısından hatalı olabilir. Kıyas kurallarının ihlâl edilmesi neticesinde şekil yanlışları ortaya çıkar. Lafızdan ya da manadan kaynaklanan yanlışlar da içerik yanlışlarına sebep olur. Mantıkçıların mugalata üzerinde durmalarının sebebi doğru akıl yürütmeleri yanlış olanlardan ayırt etmek içindir. Sühreverdî'ye (ö. 1191) göre; “Mugalatayı öğrenmenin faydası ondan kaçınmak ve imtina etmek; mugalatanın amacı ise, alıştırma yoluyla zihni keskinleştirmektir. Bunun yanında ona göre mugalata, zihinsel bir alıştırma değildir. Mugalatanın genel sebebi, bir şey ile onun benzerini birbirinden ayıramamaktır.”¹⁴

Yöntem

Bu çalışmanın isimlendirilmesinde, Din Felsefesindeki klasik adlandırma olan “din-akıl ilişkisi” veya “iman-akıl ilişkisi” yerine “inanç-mantık ilişkisi” şeklindeki bir kullanımı tercih etmemiz iki temel gerekçeye dayanmaktadır: İlki, çalışmanın ikinci bölümü ile birinci bölümü arasındaki tenasübün sağlanmasıdır. İkincisi ise, “inanç” teriminin “iman” teriminden daha genel olan bir kavramsal çerçeveye sahip olması ve “mantık” teriminin ima ettiği anlamın epistemik kriterlerinin sınırlarının “akıl” teriminin işaret ettiği anlam alanına nispetle daha belirgin olmasıdır.

Bu konunun ele alınmasının sebebi, iman konusunda iki aşırı ucun ön plana çıkmasıdır. Rasyonel unsurlar barındırmayan inanç kişiye somut bir şeyler sunamayacaktır. Kriterlerden bütünüyle bağımsız olan inanç da suistimale kapı

¹² Turgut Akyüz, *Fahreddîn er-Râzî'nin Mantık Görüşleri*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 72.

¹³ Kamil Kömürcü, “Esîrüddin el-Ebherî'nin Mugalataya (Safsata) Bakışı”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 5/2 (2010): 133.

¹⁴ Kömürcü, “Sühreverdî El-Maktül'ün Mugalataya (Safsata) Bakışı”, 105-106.

aralamaktadır. Rasyonel yönü olmayan inanç, insanları aşırılıklara ve bunun doğurduğu şiddete götürebilmektedir. Bir inanca aşırı ve temelsiz güven buna sebep olmaktadır. Sadece inananların değil aynı zamanda ateist tutumun da ideolojiye dönüşmesi, baskıcı bir tehdit unsuru hâle gelmesine sebep olmaktadır.

Bu çalışma giriş, dört ana başlık ve sonuçtan bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş kısmında konuya girizgâh olarak mantık ilminin ve mantık yanlışlarının tanımı yapılmıştır. Müslüman düşünürlerin mantık ilmine verdiği öneme değinilmiştir. Tezin amacı, kapsamı ve yöntemi anlatılmıştır. Birinci bölümde inanç-mantık ilişkisi ele alınmıştır. İncanın mantıktan uzak olamayacağı ve bu konuya farklı bakış açıları incelenmiştir. İkinci bölümde lafız yanlışları konusu yer almaktadır. Bu bölüm altında ele alınan başlık eş seslilik sebebiyle ele alınan yanlışlardır. Yapılan mantık yanlışlarının şekil itibarı ile olmasına yönelik örnekler verilmiştir. Üçüncü bölüm mana yanlışları üzerinedir. Bu bölümde ele alınan başlıklar şu şekildedir; mutlak olarak söyleneni bazı kayıtlamalarla (veya kayıtlı olanı mutlak) söyleme, gelişigüzel genellemede bulunma, teferruatta boğulma, merhamete başvurma/ duygu sömürüsü, aksini gerekli görme (mefhumu muhalif ve mefhumu muvafık), genel olarak paradokslar. İnsanların çokça hataya düştüğü örneklerle yer verilmiştir. Bu yanlışların temel nedeni konunun iyi bilinmemesinden ya da önermeler arası kuvvetli bir bağlam kuramamaktan kaynaklanır. Dördüncü bölüm, içerik yanlışlarından oluşmaktadır. Bu kısımda, ispat edilecek olanı delil yerine alma (müsâdere ale'l-matlûbi'l-evvel), otoriteye başvurma veya otorite suistimali, neden olmayanı neden olarak alma, tekrarlanan şeylerin doğru kabul edilmesi, ikili ve çoklu düşünce, seçici gözlem, batık emek teorisi başlıkları yer almaktadır. Bu mantık yanlışlarının sebebi gösterilen kanıtın muhtevasının bozuk olması, yanlış öncüllerin doğru öncüllere benzemesi ve bu yanlış öncüllerin doğruymuş gibi kullanılmasından kaynaklanır.¹⁵

Kaynakça

Bu çalışmada olabildiğince mantık geleneğinin aslî kaynaklarına inilmeye çalışılmıştır. Ancak bu kaynaklarda verilen örneklerdeki yetersizlikler, bu konuda bizim örnekler bulmamıza sebep olmuştur. Çalışmanın ana hatlarının oluşmasında İbrahim Emiroğlu'nun *Mantık Yanlışları* adlı kitabı temel referans olarak kullanılmıştır. Bunun

¹⁵ İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, (Ankara: Elis Yayınları, 2011), 87.

yanı sıra Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Hazm gibi Müslüman düşünürlerin mantık alanında kaleme aldıkları eserlerden; farklı yazarların kitap ve makalelerinin ilgili kısımlarından ve din felsefesi alanında yapılan kimi çalışmalardan istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANÇ-MANTIK İLİŞKİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. İslam Dünyasında İnanç- Mantık İlişkisi

Pek çok dindara göre, din aslında bir *iman* meselesidir. Bazı insanlar için “iman yeterlidir” ve onlar akletme yeteneklerini imanları hususunda işe karıştırma ihtiyacını çok az duyarlar. Hâlbuki çoğu zaman dinî öğretinin ne dediğini anlamak, ciddi bir düşünme ameliyesi gerektirir. Bazen de dinî öğretinin bize söylediği şey, başka yollardan doğruluğuna inandığımız şeylerle çatışma hâlinindedir. Ekseriyetle “iman” çağrısı yapmak, delil istemenin önüne geçmek anlamına gelmektedir; “iman edilen şey” tam da delile ihtiyaç duyulmayan bir şeydir.¹⁶ İman bahsinde yapılan tartışmalarda, imanın akli olup olmadığı tartışması ön plana çıkmaktadır. Bazı düşünürler iman meselesinin temellendirilmesi ve açıklanmasında akli bir zemin olması zorunluluğunu şart koşarlar. Bu açıdan inanç, kesinlikle *rasyonel* bir zemine oturmalıdır. Hiçbir akli dayanağın iman için ihtiyaç olmadığını hatta bunun gibi bir arayışın imanın özü ile bağdaşmadığını savunan fideist anlayış, imanı rasyonel bir temele dayandırmaya çalışan anlayışın karşısında yer alır.¹⁷ İman konusunda, inandığı şeyde sorumlu davranmak isteyen bir kimsenin gerçekten yapması gereken nedir? Fideizm bu soruya şöyle yanıt verir: İmanın akla ya da akli delillere dayandırılmaya ihtiyacı yoktur.¹⁸ Dini inanç sistemleri rasyonel değerlendirmeye tâbi değildir.¹⁹ Dini konularda izlenilecek en iyi yol yalnız Tanrı’nın bizlere dediklerine inanmak ve o noktadan itibaren yola devam

¹⁶ Michael Peterson vd., *Din Felsefesi Seçme Metinler*, çev. Rahim Acar, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 127-128. Krş. Ebû Hamid el-Gazzâlî, *el-Kıstâsü'l-Müstakîm*, çev. İbrahim Çapak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 44.

¹⁷ Hanifi Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XL/40 (1999): 159.

¹⁸ Peterson, *Din Felsefesi Seçme Metinler*, 128-129.

¹⁹ Vahdettin Başçı, Ruhattin Yazoğlu, Tuncay İmamoğlu, *Din Felsefesi Dersleri*, (Erzurum: Eser Basın Yayıncılık, 2015), 168.

etmektir. Tanrı'nın söylediklerini akli delillere dayandırmaya çalışmak gerekli değildir, boşunadır ve hatta tehlikelidir. Bunu yapmaya çalışmak bizim muhakeme yetimizi en üst makama çıkarmaktır, oysaki bu makam Tanrı'ya aittir.²⁰

İslâmî düşüncede, imana ulaşmanın tek yolunun taklidi imandan geçtiğini savunan Haşeviyye ve Sa'lebiyye'ye göre, imana ulaşmada akli inceleme ve araştırma haramdır. Bu sebeple, taklidi imanı daha makbul görmüşlerdir. Bunun ispatını şu şekilde yapmaktadırlar:

- “Kâfirlerden başkası, Allah'ın ayetleri hakkında mücadele etmez.”²¹ ayeti cedeli yasaklamaktadır.

- İtikatla ilgili konularda akıl yürütmek şüpheye yol açabilmektedir.

İtikadî konulara akli deliller getirme hususunda Hz. Peygamber ve ashabı susmayı tercih etmişlerdir.²²

Bu akıl yürütmeden hareketle bazı dinî grupların taklidi imanın daha geçerli olduğu sonucuna vardığı görülmektedir.

1.2. Batı Dünyasında İnanç Mantık İlişkisi

Batı dünyasında, “saçma olduğu için inanıyorum” (credo quia absurdum est) şeklindeki düşünce Hristiyan düşünür Tertullian (M.S. 220) tarafından dile getirilmiştir. Tertullian, bu düşüncesiyle akli öteleyen ve saçma da olsa bile inanmanın gerekliliğini belirten bir düşünceyi savunmaktadır.²³ Bu düşünce aynı şekilde kilise babalarından olan Augustinus'ta da vücut bulmaktadır. Augustinus'a (M.S. 430) göre, sıralama açısından zekadan önce inanç gelir. Bir şeyi önceden kabul etmek onu anlamak için gereklidir: “Credo ut intelligam”²⁴ yani “Anlamak için inanıyorum.” Augustinus imanı,

20 Michael Peterson vd., Akıl ve İnanç, çev. Rahim Acar, (İstanbul: Küre Yayınları, 2016), 57.; Paul Tillich, İmanın Dinamikleri, çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 71.; Recep Alpyağıl, Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 43.; Peterson, Din Felsefesi Seçme Metinler, 129.

21 Mümin, 40/4.

22 Recep Ardoğan, “Taklidi İmanın Geçerliliği”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50/2 (2009): 42-43.

23 Hüsnü Aydeniz, Teist Varoluşçularda İman-Ahlâk İlişkisi, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 22.

24 Papa II. Jean Paul, Akıl ve İman, çev. İsmail Taşpınar, (İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001), 45. Ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, Hristiyanlık, (İstanbul: İsam Yayınları, 2008), 62.

anlamanın hareket noktası olarak görmektedir. Çünkü insan, Tanrısal gerçeklere iman etmeden ulaşamaz. Zekâ, elde etmek istediği hikmete ancak iman etmekle ulaşabilir.²⁵

Modern zamanlarda Kierkegaard (ö. 1855) Tertullian'ın dile getirdiği söylemi tekrarlamıştır. Kierkegaard, imanın rasyonel bir temelini olmadığını hatta imanın teslimiyet ve risk almadan müteşekkil olduğunu belirtmektedir. Ona göre paradoksal ve saçma olarak tanımlanabilecek olan iman kavramını herhangi bir entelektüel çabayla anlayamayız. Saçma olana duyulan ilginin varlığı iman konusunda ön plana çıkmaktadır ve bu da herkes tarafından anlaşılamayan bir durum ortaya çıkarır. Sıradan iman sahibi bir kimse ya da iman etmeyen bir kişi absürd olanı algılayamaz. Toplumla olan irtibatını koparmayan sıradan iman sahibi bir kimse, toplumun bu şekilde nitelendirdiği imanı tam anlamıyla yaşayamaz. Oysaki başkalarına absürd gelen şeyin, kişinin aslında kendi kurtuluşu için gerekli olduğunun farkına varmalıdır.²⁶

Bir başka fidesit düşünür olan Alvin Plantinga'ya göre, kişi inandığı her şey için bir kanıt göstermek mecburiyetinde değildir; çünkü bu mümkün de değildir. Bu sebeple Plantinga şu soruyu sormaktadır: Tanrı inancına sahip olmak için delil mecburiyeti neden gerekmektedir?²⁷

Katı imancılığın akla değer vermeyip onu dışta bırakmasının eleştirilecek birçok yönü bulunmaktadır. Bu bağlamda pek çok düşünürün İslam'da katı imancılığa yer olmadığını düşündüğü görülmektedir. Onlara göre, Kur'an'ın birçok ayetinde düşünmeyi ve akletmeyi vurgulamaktadır: "...Hiç düşünmüyor musunuz?"²⁸, "...Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"²⁹, "...Düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklamaktadır."³⁰, "... Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"³¹, "Andolsun biz, aklını kullanacak bir kavim için o memlekette ibret alınacak apaçık bir delil bıraktık."³² Bu ayetler, insanları düşünmeye teşvik ederek, İslam dininin fideizmden farkını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu mealdeki ayetlerde, Kur'an'ın ve ilahi mesajın doğru bir şekilde

²⁵ Weber, *Felsefe Tarihi*, 129.

²⁶ Aydeniz, *Teist Varoluşçularda İman-Ahlâk İlişkisi*, 59.

²⁷ Alvin Plantinga, "Teizm, Ateizm ve Rasyonalite", çev. Ferhat Akdemir, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2010): 288.

²⁸ Yunus, 10/16.

²⁹ Hûd, 11/51.

³⁰ Bakara, 2/242.

³¹ Enbiyâ, 21/10.

³² Ankebût, 29/35.

anlaşılmasının emredildiğini de görmekteyiz.³³ İslam düşünce geleneğinde, taklidi imandan önce tahkiki iman gelir. Bir kişinin atalarından görerek yaptığı taklidi imandan önce araştırarak öğrenmesi, iman etmesi gereklidir. Hristiyanlıkta iman akıldan önce gelirken İslam dininde akıl, imanı öncelemektedir. Görüldüğü gibi Kur'an'da birçok ayet, akıl sahiplerine düşünceleri ve ibret almaları çağrısında bulunur. Hristiyan klasik düşüncesinde sıralama *zan*, *iman* ve *bilgi* şeklindedir. İslam düşüncesinde ise bu sıra, *zan*, *bilgi*, *iman* şeklinde sıralanmaktadır. Bunun sıralamanın sebebi, yani bilgiden sonra imanın gelmesi, her şeyden önce İslam'da imanın konusunda herhangi bir bilgiye sahip değilsek ve anlaşılmayan bazı konuların hiçbir malumata sahip olunmadan körü körüne kabul edilemeyeceğine işaret eder.³⁴

Fideist bakış açısının zıt kutbunda yer alan rasyonel bakış açısına göre; bir fiil ya da bir inanç kendi başına rasyonel değildir. Bir inancın rasyonel olması bir kısım delillere, ilkelere ve esaslara uygunluğu olup olmamasıyla ilgilidir. Bir konuyu ispata dayalı olarak ele alan ve çıkan sonuçlarda sadece ispatın götürebildiği noktaya kadar giden rasyonel yaklaşıma felsefede “delilcilik” olarak isimlendirilir. Filozofların çoğu doğrulanabilir olması nedeniyle delilciliği tartışmaksızın kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre, bir kişi rasyonel olmayan bir dini kabul etmemelidir çünkü o kesinlikle yanlıştır. Nitekim bir din bir delille desteklenmiyor ya da hiçbir delille uyumlu olamıyorsa o din rasyonel değildir ve kabul edilmemelidir.³⁵

D. Hume'un (ö. 1776) “Zeki ve rasyonel bir insan, inancını delili ile orantılı hâle getirir.” şeklindeki ifadesi bu bakış açısını doğrular niteliktedir. Makul olma ve rasyonellikle kastedilen durumun, J. Locke'un (ö. 1704) “herhangi bir önermeyi, o önermenin dayandığı delilin sağladığından daha fazla bir güvenle benimsememe”yi akılcı bir kimsenin özelliği olarak görmesi, bu tutumu daha belirgin hâlde açıklamaktadır. W.K. Clifford (ö. 1789), bir inancın yetersiz bir delile dayanarak kabul edilmesini rasyonellik olarak değil aksine bir anormallik olarak kabul eder. Ona göre, sadece bir delile dayanmakla ya da delil ile orantılı duruma gelmekle “makul” veya

³³ Abdülkerim Seber, “Mantık İlminin Kur'an'ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012/27 (2012): 112.

³⁴ Tuncay İmamoğlu, “Din Felsefesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Universal Journal of Theology*, 3/2, (2018): 140-141.

³⁵ Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”, 158.

“rasyonel olmak” mümkün olabilmektedir.³⁶ İnançla ilgili esas önemli olan şey kişinin inancının ortaya çıkışıyla alakalıdır, konusuyla değil; inancın ne olduğuyla değil, kişinin inancını nasıl kazandığıyla ilgilidir; inancın doğru mu yanlış mı olması ile ilgili değil, kişinin elindeki argümanlarla inanmaya hakkı olup olmamasıyla ilgilidir. Konumuz, kişilerin inançlarının doğruluğuyla ilgili değil, aksine o inançları yanlış temele oturarak sahiplenmeyle alakalıdır. Dürüst bir araştırmamanın sonucunda elde edilen inançta sağlamlık duygusu çok yüksektir ve bundan duyulan haz da hazların en yücesidir. Yetersiz delillere dayanılarak kabul edilen inançtaki haz ise çalıntıdır. Kısacası, herkes için, her zaman ve her yerde yanlış olan şey bir inancın yetersiz delile dayanılarak kabul edilmesidir.³⁷

Teist ya da filozofların çoğuna göre, bir inancın rasyonel olup olmadığının anlaşılabilmesi için dikkat edilmesi gereken ölçüt aynıdır. Örneğin, St. Thomas (ö. 1274), R. Descartes (ö. 1650) ve B. Russell (ö. 1970) gibi filozoflar bir inancın, test edilebilir olmasının rasyonel olarak kabul edilebilmesi için gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Bu tutuma göre, inanılan şeyin doğrudan duyulara açık olması rasyonel olabilmesi için gereklidir.³⁸

Delilciliğin bu katı tutumunun ve öngördüğü rasyonellik anlayışının tam olarak uygulanabilirliğinin imkânı her zaman bir tartışma konusudur. İman konularının inanılanları inanmaya zorlayacak mahiyette olup olmadığı, dinî inançların ne gibi bir esasa ve temele dayandığı ve inanmada aklın rolünün ne olduğu meselesi devamlı tartışma konusu olmuştur. Dinler temelde akla değil, imana dayanır; bir dini mutlak surette akla dayandırmak, onu altından kalkamayacağı bir yükün altına sokmak demektir. David Hume, insan aklının, mahiyeti gereği, hiçbir zaman “Tanrı inancını” temellendiremeyeceğini savunmaktadır. Ona göre, ileri sürülen bütün ispat, delil ve görüşlerin bir anlamı yoktur. Bu alanda aklın herhangi bir görevinden ve başarısından söz edilemeyeceğini savunmaktadır.³⁹

Çok yönlü ve çok boyutlu bir konu olmasından dolayı tam olarak açıklığa kavuşturulamadığı için daima tartışma konusu edilen *iman*, aslında epistemolojik bir

³⁶ Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”, 157-158.

³⁷ William Kingdon Clifford, “İnanç Ahlakı”, çev. Ferit Uslu, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/ 9 (2006): 130-135.

³⁸ Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”, 159.

³⁹ Özcan, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”, 162-163.

problemdir. İmanın ne olup olmadığı her zaman tartışma konusu olmuştur ve imanı genellikle “zan” ve “bilgi” terimleriyle mukayese ederek açıklamak bir âdet hâline gelmiştir. Bu terimlerin, tam bir iman safhasına ulaşınca kadar kat edilen ve bir bakıma iç içe olan “*zihni aşamaları*”, arada boşluklara ve sıçramalara yer vermeden karşılayacak şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Epistemolojik açıdan imanı tam olarak açıklayabilmek için yukarıdaki terimlere ilaveten “ilgi”, “şüphe”, “zan” terimlerine de ihtiyaç vardır. Bu terimlerin mantıkî sıraya, dolayısıyla epistemolojik yaklaşıma uygun bir şekilde sıralanması ve açıklanması gerekmektedir. Çünkü insan zihni inanç noktasına birden gelmemekte, bir hazırlık aşamasından geçmektedir. İman sürecini inançtan başlatmak, bu süreçte yer alan ve inançtan önce bulunması gereken zihnî hazırlık aşamasını görmezlikten gelmek olup, ciddî yanlışlıklara sebep olabilmektedir.⁴⁰

İman sürecinde; ilgi, şüphe, zan terimleriyle ifade edilen “zihni durumlar”dan sonra inanç, (istidlali) bilgi safhaları gelmektedir. İlgi, iman sürecini ilk basamağını oluşturmaktadır. İlginin gerçekleşebilmesi için, ilgilenen durumundaki insanın, ilgilendiği şeye, diğer ilgi duyulan şeyler arasından öncelik ve önem vermiş olması gerekir. İmanın yolu bu ilgi ile başlar ve ilgiden sonra gelen şüphe aşamasına geçilir. Şüphe, inançtan yani bir hüküm verme durumundan önce gelen, iki alternatif arasında gidip gelme durumunda olumlu ya da olumsuz bir hükme ulaşamayan zihnî durumu ifade eder. Şüphe durumundan kurtulmadan iman aşamasına geçmek mümkün değildir. İman sürecinde geçici de olsa şüphe önemli bir yere sahiptir. Çünkü o bilinçli bir imana sevk eden, iman yolunda sağlam adımlarla yürünmesini sağlayan bir aşamadır. Şüpheden sonra bir derece daha ileri basamak olan zan aşamasına geçilir. Zan, inançtan daha aşağı ve inanca zemin hazırlayan bir zihnî aşamadır. Daha sonra, süje ile obje arasında kesin bir ilişki vuku bulduğu inanç aşamasına geçilir. Esas itibarıyla fikrî faaliyet olan bilgi ve imanın temelini oluşturan inanç, ulaşılan belli bir düşünme derecesinin, bir zihin işlemi neticesinde elde edilen bir hükmün bulunduğu, yani muhtemel iki taraftan birinin kesin olarak tercih edildiği aşamadır. İnanç bilginin bir alt basamağı olduğu için, inanç değil, iman bilgiyle bir arada bulunabilir. İman ve bilgi birbirlerini tamamlamaktadır. İman, ilgiyle başlayan zihnî sürecin son aşamasıdır. Derin

⁴⁰ Hanefi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 39-41.

düşünme aşamasının sona erdiği sınır, ulaşılan bir karar ve hüküm noktasıdır. İman, her şeyden önce epistemolojik bir kavram, yani bilgiye dayanan bir kavram ve bir zihnî durum, fiil ile tamamlanan zihnî bir süreçtir.⁴¹

Sahte dinlerin, inançların ve bir temele dayanmayan ideolojilerin her dönemde iyi ve doğru dinlerin yanında olduğu bilinmektedir. Yukarıda verilen bilgiler ışığında insan kendi dinini ve diğer dinleri, gücü ve bilgisi oranında değerlendirip muhakeme etmediği takdirde bâtıl bir dine bağlı olmadığından emin olmayacaktır. Kendi dinini muhakeme etmeyen bir kimse başkalarını kendi dinine davet edemez. Akıl tamamen dışarıda bırakıldığında inanılan dinin doğruluğuyla ilgili bir güvensizlik algısı ortaya çıkabilmektedir.⁴²

İnanç-akıl ilişkisine yönelik olarak ortaya konan bu perspektife istinaden, bundan sonraki değerlendirmelerde, inanç alanında görülen kimi mantık hatalarını, müşahhas örneklerle ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken, konumuzu; eş seslilik, mutlak olarak söyleneni bazı kayıtlamalarla (veya kayıtlı olanı mutlak) söyleme, gelişigüzel genellemede bulunmak, genel olarak paradokslar, aksini gerekli görme, duygu sömürüsü/merhamete başvurma, teferruatta boğulma, ispat edilecek olanı delil yerine alma (müsâdere ale'l-matlûbi'l-evvel), otoriteye başvurma veya otorite suistimali, neden olmayanı neden olarak alma, tekrarlanan şeylerin doğru kabul edilmesi, ikili ve çoklu düşünce, seçici gözlem, batık emek teorisi maddeleriyle sınırlandıracağız.

⁴¹ Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, 42-80.

⁴² Başçı, *Din Felsefesi Dersleri*, 170.

İKİNCİ BÖLÜM

LAFİZ YANLIŞLARI

Kelimeler, insanların düşüncelerini aktarmak için bir araçtır. Fikirlerimizi dile getirirken kullandığımız bu araçlar nesnelerin yerine geçer. Konuşurken ya da yazarken anlatmak istediğimiz nesnenin kendisini değil de o nesneyi adlandıran kelime aracılığıyla fikirlerimizi aktarırız. Ancak bir maddeyi ya da manayı aktarmak için kullandığımız kelime, o madde ve manayı anlatmakta yeterli olmadığında bazı yanlış anlaşılmaların ortaya çıkması kaçınılmaz olacaktır.⁴³ Bu bölümde aynı kelime kullanımından dolayı ortaya çıkan mantık yanlışları ele alınacaktır.

2.1. Eş Sesslilik Sebebiyle Ortaya Çıkan Yanlışlar

Düşüncelerimizi bir başkasına kelimeler vasıtasıyla aktarırız. Seçtiğimiz kelimeler düşüncemizin aktarılmasında yeterli ve açık değilse bazı yanlış anlaşılmalar ortaya çıkabilmektedir.⁴⁴ Bu yanlış anlaşılmanın sebebi, bazen eş sesli kelimelerin kullanımından kaynaklanmaktadır. Eş sesli lafız yanlışları da iki farklı anlam içeren bir kelimenin, aynı delilde kullanılması sonucunda ortaya çıkmaktadır.⁴⁵

Kur'an-ı Kerim'de Allah-u Teala; “Yakîn sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”⁴⁶ şeklinde buyurmuştur. Bu ayette kullanılan “yakîn” kelimesi eş sesli bir kelimedir ve ihtiva ettiği anlamlardan biri ölümdür. Burada ölümden maksat, Allah'ın vaat etmiş olduğu kesin bir sondur. Yakîn kelimesinin diğer bir anlamı ise kesin bilgi (hikmet, burhan veya felsefe)dir. Kesin bilgi ise tasdik ve inanca ulaştıran doğru bilgi anlamına

⁴³ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 88.

⁴⁴ Kamil Kömürcü, “İbn Sina'ya Göre Mantık Yanlışları ve Sebepleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (2010): 180.

⁴⁵ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 93.

⁴⁶ Hicr, 15/99.

gelmektedir. İbahîler⁴⁷ ise zikredilen ayette geçen yakîn kelimesini, kesin bilgi anlamında tevil etmişler; bu yüzden de bilgi sahibi kimselerin ibadet etmesine gerek olmadığını iddia etmişlerdir. Bazı kişiler bir süre nefis terbiyesiyle meşgul olunca birtakım sesler duyar ve hayal görmeye başlarlar. İbadet esnasında duydukları sesleri kendilerinin olgunluğa eriştikleri şeklinde yorumlar ve bu hallerinin Allah’a kavuşmak olduğunu düşünürler. Doğru bilgi kendilerine ulaştığı için artık ibadet etmeye ve günahıtan sakınmaya ihtiyaçları kalmadığını derler.⁴⁸ İşte bu inanca sahip olan İbahîler, kelimenin eş sesli oluşundan yararlanarak diğer manasını arzu ettikleri şekliyle anlamışlar ve yanlışlığı düşmüşlerdir.

Kur’an’da bazı ayetlerde “salat” kelimesi geçmektedir. Salat kelimesi bazen namaz bazen dua veyahut bağışlanma dileme anlamında kullanılmaktadır. Bu ayetleri sıralayalım:

- “Onlar ki gayba inanırlar, namazı ikame ederler.”⁴⁹
- “Allah ve melekleri size salat eder.”⁵⁰
- “Onlar için salat et, kuşkusuz senin salatın onlara bir sekinedir.”⁵¹

Gazzâlî’ye (ö. 1111) göre insanı bitki veya hayvan gibi addedip ölümden sonra ceza veya mükafat olmayacağı zannıyla veyahut Allah’ın bizim ibadetlerimize ihtiyacı olmadığını ve işlenen günahların da Allah’a bir zarar vermediğini söyleyerek şeriatı tam anlayamamış olan İbahiler doğru yoldan sapmışlardır. Şeriatın anlamını kendi için değil de Allah-u Teâlâ için bir görevi yerine getirmek şeklinde anlayan bu grup ibadetleri de tembellikleri ve cahillikleri sebebiyle terk etmişlerdir.⁵² Yukarıda zikredilen ayette geçen salat kelimesini namaz olarak değil de dua olarak anlayan İbahiler bu konuda gaflete düşmüşlerdir.

Bu konuda yapılan bir diğer yanlış ise “yedullah” ve “ru’yetullah” meselelerinde görülmektedir. “Allah’ın eli” manasına gelen yedullah kelimesi Kur’an’da şu ayette geçmektedir: “Yahudiler “Allah’ın eli bağlanmış!” dediler. Asıl kendi elleri

⁴⁷ “Dinin emirleriyle ahlâkî ve kanunî düzenlemeleri benimsemeyen gruplara verilen isim.” Hasan Onat, “İbâhiyye”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19:252.

⁴⁸ İbrahim Agâh Çubukçu, “Gazali’ye Göre İbahilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/14 (1970): 68.

⁴⁹ Bakara, 2/3.

⁵⁰ Ahzab, 33/43.

⁵¹ Tevbe, 9/103.

⁵² Gazzâlî, *Kimyay-ı Saadet*, çev. A. Faruk Meyan, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2016), 56-59.

bağlanmış ve söyledikleri yüzünden lanetlenmişlerdir. Aksine O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”⁵³ Bu ayette geçen “el” kelimesini hakiki anlamda mı yoksa mecaz anlamda mı anlamamız gerektiği açıklığa kavuşturulması gereken bir durumdur. Kelimeyi akla ilk gelen somut anlamı ile anlayacak olursak Allah'ı cisimleştirmiş oluruz ve antropomorfizme düşeriz, yani insana ait özellikleri yaratıcıya nispet etmiş oluruz. Bu ayette geçen “Allah'ın eli bağlanmış” ifadesi, Yahudilerin Allah'ın kendilerine karşı cimri davrandıklarını kastetmeleridir. Ayetin devamında “O'nun iki eli de açıktır” şeklindeki ifade ise Allah'ın cömertliği olarak yorumlanmıştır. Ebü'l-Muîn en-Neseî (ö. 1115) bu kullanımın cömertlik manası taşıdığını ve Rabbimizin cimri olmadığını sonsuz manada cömert olduğunu kanıtlamaya yönelik olduğunu ifade eder. Kişinin verdiğini iki eliyle vermesi cömertliğinin göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında mecazi bir ifade olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

Ru'yetullah, tevhit ve Allah'ın sıfatları ile alakalı bir konudur. Kur'an'da geçen bazı ayetlerden ve Hz. Peygamberden rivayet edilen bazı hadislerden yola çıkarak, inananların kıyamette Allah'ı görebileceklerini ifade eden bir kavram olduğu şeklinde açıklanır.⁵⁵ Ru'yetullahı mümkün olarak ya da imkânsız olarak kabul edenler aynı ayetlere dayanarak görüşlerini delillendirmişlerdir. Ru'yetullah konusunun geçtiği ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- “Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”⁵⁶
- “Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır. Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır.”⁵⁷
- “Musa, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi.”⁵⁸

⁵³ Maide, 5/64.

⁵⁴ Mehmet Akın, “Neseî Tefsirinde Müşkilü'l- Kur'an Açısından Ruyetullah ve Yedullah”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 28/1 (2017): 73.

⁵⁵ Orhan Ateş, “İbaziyye'de Ru'yetullah”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/8 (2017): 70.

⁵⁶ Enam, 6/103.

⁵⁷ Kıyamet, 75/22-25.

⁵⁸ Araf, 7/143.

Ru'yetullah konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mutezile ve İbaziyye gibi bazı fırkalar teşbih (benzetme) ve tecsim (cisimleştirme) endişesiyle ru'yetullahı dünyada ve ahirette mümkün görmemişlerdir. Mutezile'ye göre, cisimler gözle görülebilirler. Ru'yetullahı mümkün görmek, Allah'ı cisimlere benzetmek anlamına gelir. Bu sebeple mümkün değildir. Mutezile ve İbaziyye teşbih içeren ayetleri tevhid ilkesine bağlı kalarak yorumlamaya çalışmıştır. Yukarıda örnek verilen En'am suresinde geçen ayette "gözlerin idrak etmesi" ifadesini şu şekilde açıklığa kavuşturmuşlardır: Bir şeyin gözle görülebilmesi için sonradan meydana gelmesi gerekmektedir. Allah ise ezeli ve ebedi bir varlık olduğu için mücerret gözle idrak edilemez. Buna ek olarak görülecek şeyin bir mekân ve zamanda olması gereklidir. Allah ise bundan münezzehtir. Allah'ın sıfatlarını bilebiliriz fakat hakikatini bilemeyiz. Bir şeyin bilinebilmesi, zihnimizde tasavvur edilmesine olanak sağlar. Allah'ın varlığının hakikati ise tasavvur edilemez. Mutezili alimlerin çoğu, Allah'ı gözle göremeyeceğimizi fakat kalple bilebileceğimizi savunurlar.⁵⁹

Ru'yetullahı mümkün gören Ehl-i Sünnet ekolüne bağlı alimler, Allah'ın mahşerde görülmesinin aklen caiz naklen vacip olduğunu savunmuşlardır.⁶⁰ Bu alimler de aynı ayetleri ileri sürerek görüşlerini delillendirmişlerdir. Araf suresinde bahsedilen Hz. Musa'nın Allah-u Teala'yı görmek istemesini, bir peygamber olarak imkansız istemeyeceğine dayandırarak ru'yetullahın mümkün olması konusunda görüş birliği içerisindeyler. Aksi taktirde, Hz. Musa'nın bu isteği, yaratıcısını bilmeyişinin bir göstergesi olacak ve Allah'ı bilmeyen bir kişinin O'nun peygamberi olmaya layık biri olmadığına işaret etmiş olacaktır.⁶¹ Allah-u Teala, Hz. Musa'nın bu isteğini menetmemiş ancak "...şu dağa bak, eğer yerinde durabilirse görebilirsin beni"⁶² buyurmuştur. Dağın yerinde durması ise makul olan bir durumdur. Bir olayın mümkün

⁵⁹ Ateş, "İbaziyye'de Ru'yetullah", 75-81.

⁶⁰ Nûreddîn es- Sâbûnî, *Mâtüridiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 24.

⁶¹ Ebû Mansûr el-Maturîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 139-140.

⁶² Araf, 7/143.

olan bir şarta bağlanması, onun imkân dahilinde olduğunun göstergesidir. Ve bu da Allah'ın görülmesinin mümkün olduğuna yorumlanmıştır.⁶³

⁶³ Sâbûnî, *Mâtüridiyye Akaidi*, 25. Ayrıca bkz. Yusuf Karatay, “el-En’âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru’yetullah Meselesi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2, (2017): 170-176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANA YANLIŞLARI

Mana yanlışları, “ilintisel olanın özsel olanın yerine alınması, sonucun öncüllerden biriyle aynı olması, cinse türün hükmüyle hükmedilmesi, kesin olmayan hükmün kesinmiş gibi kullanılması vb. şekillerde yapılan” doğru önerme gibi görünen yanlış önermelerin kullanılmasından dolayı ortaya çıkan yanlışlardır.⁶⁴ Bu bölümde, Aristoteles’in tabiriyle “dile ilişkin olmayan” mantık yanlışlarını inceleyeceğiz.

3.1. Mutlak Olarak Söyleneni Bazı Kayıtlamalarla (veya Kayıtlı Olanı Mutlak) Söyleme

Değişebilen şartları dikkate almaksızın, bir kuralın ya da hükmün farklı durumlar için kullanılması yanlıştır. Özel şartları bilinmeyen bir ilke ya da önermenin kullanılmasıyla meydana gelir. Örneğin, adam öldürmenin cezası idamdır. Bu hüküm, bilerek adam öldürme için geçerlidir. Hata sebebiyle ya da nefs-i müdafaadan dolayı meydana gelen adam öldürme fiiline aynı cezanın verileceğini düşünürsek yanlışmış oluruz.⁶⁵

Kuran-ı Kerim’de geçen şu ayetlerin bağlamından koparılarak ele alınması da bu mantık yanlışına örnek verilebilir:

- “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin.”⁶⁶
- “Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın.”⁶⁷

⁶⁴ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 125.

⁶⁵ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 130.

⁶⁶ Tevbe, 9/5.

⁶⁷ Bakara, 2/191.

Farklı bağlamlarda nüzul olan bu ayetler, indiği zaman ve koşullar göz önüne alınarak anlaşılmalıdır. Müslümanların diğer topluluklarla ilişkilerini düzenleyen ayetlerden biri olan Tevbe suresinde geçen “öldürün” ifadesi, müşrik Araplarla alakalı olarak açıklanmıştır. Toplumsal düzenin korunmasında antlaşmalar ve sözleşmelerin yeri önemlidir. Müslümanlar ve müşrikler arasında yapılan Hudeybiye Antlaşması’nın müşrikler tarafından bozulması üzerine nazil olan bu ayet, Müslümanların aleyhinde faaliyet gösteren ve antlaşmayı bozan müşrikler hakkındadır. Bir önceki ayette “Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden bilâhare yükümlülüklerini eksiksiz yerine getiren ve sizin aleyhinize kimseye arka çıkmayanlar müstesna; onlara verdiğiniz söze süresi doluncaya kadar riayet ediniz.”⁶⁸ şeklinde buyrulmuştur. Antlaşmaya uyanlar bu şumulün dışında tutulmuştur.⁶⁹ Burada, Kuran’da geçen öldürme emrinin hiçbir sebep yokken değil de İslam toplumuna saldırı olduğu durumlarda geçerli olduğunu anlıyoruz.

Bu konuda bir başka örnek de şudur: “Namazlarını gafil olarak kılanların vay hâline”⁷⁰ ayetinde, namazın özünden uzak olarak namaz kılanlar kastedilmiştir. Bu ayeti, sadece namaz kılanlar şeklinde yorumlamak mantık yanlışı olacaktır. Aynı şekilde “Namaza sarhoş iken yaklaşmayınız.”⁷¹ ayetini de namaza yaklaşmamak şeklinde anlamak bu hata dahilindedir.⁷² Burada bir çelişki ve birbirinin yerine geçme durumu yoktur.

Mutlak doğru ve geçerli önerme sayısı çok azdır ve bunlar ancak bilimlerde temel ilkeler olabilir. Genelde bilimlerde şartlı doğrular geçerlidir. Örneğin “su yüz derecede” kaynar önermesinde NŞA esas alınır. Yani güneşli bir günde hava basıncı normalken deniz seviyesinde ve rüzgârsız bir günde. Yoksa su asla yüz derecede kaynamaz. Yine namaz farzdır önermesi şartlı geçerlidir. Zira namaz akıl ve baliğ olana farzdır. Seferde ve hastalıkta başka şartlar vardır.⁷³

⁶⁸ Tevbe, 9/4.

⁶⁹ Haşim Özdaş, “Tevbe Süresi 5. Âyeti Bağlamında Müşriklerle İlişkiler”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/ 2 (2020): 348-351.

⁷⁰ Maun, 107/4-5.

⁷¹ Nisa, 4/43.

⁷² Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 131.

⁷³ Turgut Akyüz, *Mantık/ İslamî İlimler ve Günlük Hayattan Örnekler, Tablo ve Şekiller, İlave Notlar*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2022), 243-244.

3.2. Gelişigüzel Genellemede Bulunmak

Bu mantık yanlışı, örneklerin bir bölümü rastgele veya alelacele ele alınarak bir konu hakkında yargıda bulunmaktır. Mesela kadınlar sinsidir, Yahudiler tamahkârdır, bütün insanlar cahildir gibi genellemeler yeterli olmayan deliller ile elde edilmiş yaygın önyargılar, bu mantık yanlışlarına örnek verilebilir.⁷⁴

Başka bir örnekler vermek gerekirse:

Allah'ın merhameti her şeyden büyüktür.

Allah'ın merhameti şirkten de büyüktür.

O halde Allah şirki de affeder.

Bu önermede yapılan mantık hatası, delile konu olan ilkenin bazı önemli unsurlar ihmal edilerek oluşturulmasıdır. Kur'an'da: “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını (günahları) dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”⁷⁵ şeklinde geçen ayette, Allah-u Teala küfür günahını bağışlamayacağını buyurmaktadır.

Bütün insanlar hüsrandır.

Böyle bir genellemede bulunmak umum-hususa dikkat edilmediğini ve Kur'an'da geçen şu ayeti göz ardı edildiğini göstermektedir: “İnsanlar hüsrandır. Ancak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.”⁷⁶ Bu ayette müminlerin özellikleri iman edip salih işler yapanlar ve birbirine sabrı salık verenler şeklinde özetlenmiştir. Geniş bir kapsamı olan bu ifadenin dışında kalan kişiler hüsranda olduğu kabul edilmektedir.

Umum- hususa riayet edilmeyip şartlar dikkate alınmadığında ortaya çıkan mantık yanlışına “herkesin dini kendisine” görüşünü örnek verebiliriz. Kur'an'da geçen “Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”⁷⁷ ayetini bağlamından kopararak ele almak bu mantık yanlışına sebebiyet vermektedir. Bu ayet kendisinden önce gelen ayetleri pekiştirir ve İslam dininin diğer dinler veya inançlarla uzlaşmayacağını vurgular. İslam'ı putperestlerinin inancı ile uzlaştırma, hak ile bâtılı uzlaştırma manasına

⁷⁴ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 209-211.

⁷⁵ Nisa, 4/48.

⁷⁶ Asr, 103/2-3.

⁷⁷ Kâfirûn, 109/6.

gelebilmektedir. Ayrıca bu ayetten inanç, ibadet, din hürriyetinin esas olduğu; farklı din, düşünce ve anlayışta olanlara şiddet ve nefret gibi olumsuz davranışların gösterilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Mezkûr ayetin geçtiği surede farklı inançlara sahip kişilere karşı savaşılmaması veya inanmaya mecbur bırakılması şeklinde bir emir yoktur. Çünkü herkes ilk önce kendinden sorumludur. Bunun neticesinde inkâr edenler de kendi cezasından sorumlu olacaktır. Döneme bakıldığında müşrikler kendi inanç sistemlerinde gayet ısrarcı bir tutuma sahiptirler. Tevhide davet eden Hz. Peygamberi de kendi inançlarına girmeye zorlamışlardı. Surenin indiği sosyal ortam göz önüne alındığında, bu surenin İslam dini dışındaki inanç ve ibadetlere karşı hoşgörülü bir tutum sergilediğini ifade edebiliriz.⁷⁸

Seferilik hâlinde, “İçinizden biri hastalanır yahut yolda bulunursa orucunu yer, sonra başka günlerde, o yediği gün sayısınca oruç tutar.”⁷⁹ ayetine dayanılarak oruç tutmamaya izin verildiği bilinmektedir. Yine seferilikte, “Yolculuğa çıktığınızda, inkarcıların size bir kötülükte bulunmalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda sizin için bir sakınca yoktur.”⁸⁰ ayetiyle namazları kısaltmaya ruhsat verilmiştir. Hz. Peygamberin sünneti ile farz namazların iki rekât olarak kılındığı bilinmektedir. Bu konuda İbn Ömer’den rivayet edilen hadis şöyledir: “Rasulullah'a (s.a.v) yolculukta arkadaşlık ettim. Allah, ruhunu kabzedinceye kadar iki rekâtтан fazla namaz kılmadı. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da aynı şekilde iki rekâtтан fazla kılmadılar.”⁸¹ Hz. Peygamberin özel durumlarda yaptığı bu uygulamaları umum-husus göz önünde bulundurulmadan günlük hayatta uygulamak bizim yanılgıya düşmemize neden olur.

Aşırılığa kaçan bazı Bâtınî yorumların bu mantık hatasına sebep olduğu bilinmektedir. Örneğin, “Yerde yürüyen her canlı ve gökte iki kanadıyla uçan her kuş türü sizin gibi birer ümmet olmaktan başka bir şey değildir.”⁸² ayetiyle, “Hiçbir ümmet yoktur ki, içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”⁸³ ayetinde ortak olarak kullanılan ümmet kavramından yola çıkan bazı gruplar; özellikle reenkarnasyona

⁷⁸ İsa Kanik, “Kâfirûn Sûresi Bağlamında “Öteki”ne Bakış Açısından İnanç ve Düşüncelerin Yaşanabilme İmkânı”, içinde *Yaşanabilirlik Açısından İslâm Dini Uluslararası Sempozyumu*, (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 64-67.

⁷⁹ Bakara, 2/184.

⁸⁰ Nisa, 4/101.

⁸¹ Muhammed b. İsmail Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), 38.

⁸² En'am, 6/38.

⁸³ Fatır, 34/24.

inanırlar, hayvanların da bizler gibi ümmetler olması cihetiyle sorumlu tutulduklarını ve her tür hayvan topluluğuna kendi türlerinden peygamber gönderildiğini ileri sürmüşlerdir.⁸⁴ Bâtınîler'in buradaki mantık hatası, farklı anlamlarda kullanılan ümmet lafzına tek anlam yükleyerek bunu bütün canlılar için genellemeleridir.

Süleyman Ateş, ilahi din mensuplarının, farklı dinlere mensup olan kişilerin cennete gidemeyeceği yönündeki tutumunu eleştirir ve Müslümanların bu tutumundaki mantık hatasını şu ayetle ortaya koymaya çalışır: “Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.”⁸⁵ Bu ayette, İslam dininden başka üç din zikredilmekte ve bu dine mensup kişilerin sâlih amelleri vasıtasıyla Allah-u Teâlâ tarafından ödüllendirileceği açıklanmaktadır. Kur'an'a göre Allah, yalnız belli bir topluluğun Rabbi değil, bütün âlemlerin Rabbidir. Sadece Müslümanların cennete gideceğini düşünmek, Müslümanlar tarafından yapılan bir mantık hatasıdır. Dışlayıcıların izlediği bu tutum Allah-u Teâlâ'nın merhamet sıfatıyla bağdaşmamaktadır. Ayetlerde de geçtiği üzere “...şüphesiz Allah, insanlara karşı şefkatlidir, çok merhametlidir.”⁸⁶, “O, merhametlilerin (en) merhametlisidir.”⁸⁷, “Şüphesiz sizin Rabbiniz şefkatli ve merhametlidir.”⁸⁸ Allah-u Teâlâ şefkat ve merhamet sahibidir, O'nun isimlerinden biri de er-Rahmân'dır.⁸⁹ Allah'ın, rahmeti de belli bir gruba özgü değil, tüm kulları içindir. Peygamberler, insanlara sonsuz ilahi rahmeti sunmaya çalışmış fakat insanların bencilliği, ilahi mesajın geniş kapsamını daraltmış, her dinin mensubu, sadece kendilerinin cennete girebileceğini savunmuşlardır.⁹⁰

⁸⁴ Necdet Çağır, “Kur'an Nazmında Müşahede Edilen Eşsiz Mantık Örgüsüne Dair Bir Örneklendirme: Bazı Kıyas Formlarının Kur'an'a Uygulanması”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/41 (2014): 43.

⁸⁵ Bakara, 2/62.

⁸⁶ Hac, 22/65.

⁸⁷ Yusuf, 12/92.

⁸⁸ Nahl, 16/7.

⁸⁹ Dünyada, iyi-kötü, zengin-fakir, küçük-büyük, mümin-kâfir ayırt etmeden bütün mahlukata muhtaç oldukları rızkı veren, himayesi altına alıp besleyip büyüten anlamına gelmektedir.

⁹⁰ Süleyman Ateş, “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2/1 (1989): 9-13. Bu konuda karşıt değerlendirmeler için bkz. Talât Koçyiğit, “Cennet Mü'minlerin Tekelindedir”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 3/3, (1989): 86.

3.3. Teferruatta Boğulma

Gerçeğe işaret etmeyen, temel husus ile yakından ilgili olmayıp önem taşımayan bir şeyi asıl konu yapmaya çalışmak teferruatta boğulma yanlısına sebep olur. Detaylarla fazla ilgilenen bir kişi odağını önemsiz bir konuda yoğunlaştırmakta, tâli özelliklere odaklanmakta ve kati olmayan yöntemlere sarılmaktadır.⁹¹ Örnek olarak Hz. Muhammed'in dış görünüşü ile ilgili sorular sorulmasını ele alalım. Hz. Peygamber her zaman ilgi odağı olmuştur. O'nun dış görünüşü hakkında yazılan kitaplara çokça rağbet edilmiştir.⁹² Peygamberimizin dış görünüşüne takılı kalmak O'nun eğitmeni, devlet başkanı, aile reisi gibi yönlerine daha az ihtimam göstermeye sebep olabilir. Namaz kılarken kıbleye tam yönelip yönelmediğimiz konusu da benzer şekildedir. Bu konuyu çok fazla önemsemek namazın hususuna engel olabileceğinden dolayı kiblenin yönünü öğrendikten sonra küçük sapmalara takılmamak gerekmektedir.

Gayb, akıl ve duyular vasıtasıyla bilgiye ulaşamayan varlık alanı şeklinde tanımlanır.⁹³ Gayb konusu Kur'an'da: "Onlar gayba iman ederler."⁹⁴, "... de ki; gaybı bilmek Allah'a mahsustur."⁹⁵ şeklinde sadece Allah-u Teala'nın bilgisi dahilinde olduğu ifade edilmektedir. Allah, vahiy, kıyametin zamanı, ruh, yeniden diriliş gibi iman konuları gayb ile alakalı konulardır. İnançla ilgili meselelerde, Müslümanları ilgilendiren dini ve dünyevi sorunlar vahiylerde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu konularda ayet ve hadislerde verilen genel bilgilere iman etmek zaruridir. Hz. Peygamber, sahabeye cevabı kendisine bir fayda vermeyecek soruların sorulmasını yasaklamıştır. Örneğin cennette çay var mı? sorusunun cevabı kimseye fayda sağlamayacaktır. Ayrıca Resulullah, çok soru sormanın ümmeti zorluk ve sıkıntıya düşürüp ümmetin helak olmasına neden olacağı kaygısı ve inanç konularında tartışmanın çatışma ve ihtilafa sebebiyet vermesinden dolayı tartışılmasını istememiştir.⁹⁶

⁹¹ Emiroğlu, *Mantık Yanlısları*, 192.

⁹² Ünal Kılıç, "Hz. Peygamber'i Anlama ve Anlatmada Kaynak ve Araştırmaların Yeri ve Önemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/13 (2009): 39.

⁹³ İlyas Çelebi, "Gayb", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt:13, (Ankara: TDV Yayınları 2009), 404.

⁹⁴ Bakara, 3/2.

⁹⁵ Yunus, 20/10.

⁹⁶ Muhammed Nebil el-Ömeri, "Hz. Peygamber'in Sahabeye İnanç Esaslarını Öğretmede İzlediği Metot", çev. Kılıç Aslan Mavil, *Kader Kelam Araştırmalar Dergisi*, 15/2 820179: 474.

Bu mantık yanlışı, dini bir konuda gereksiz ayrıntılara veya aşırı detaylara odaklanarak asıl mesajı göz ardı etmeye neden olabilir. Bu nedenle, dini konularda anlaşılması gereken temel prensiplere ve ana fikirlere odaklanmak önemlidir, böylece gereksiz ayrıntılarla meşgul olmadan asıl önemli olanın ne olduğunu anlayabiliriz. Eleştirel düşünme, odaklanmayı, bilgiyi analiz etmeyi ve mantıklı sonuçlara varmayı vurgular. Teferruatta bulunma ise gereksiz ayrıntılara takılıp ana noktadan uzaklaşmaya neden olur. Eleştirel bakış açısı ve konuya bütüncül bakmak konuyu daha iyi anlamamıza, doğru sonuçlara varmamıza ve daha güçlü argümanlar geliştirmemize yardımcı olur.

3.4. Duygu Sömürüsü/ Merhamete Başvurma

Bu mantık yanlışı, bir argümanı ya da kararı desteklemek için duygusal bir etki oluşturma şeklindedir. Belirli bir sonucun doğru olduğunu savunmak için duygusal bir etki bırakmaya çalışmak, mantık hatası yapmamıza sebep olabilir.⁹⁷ Bir tartışmada, bir kişi suçlu olduğunu kabul eden birini affetmenin önemini vurgular. Ardından, suçlunun geçmişindeki zorluklar veya kişisel trajediler hakkında duygusal bir hikâye anlatır ve ona merhamet etmeye çağırır. Ancak, suçlunun geçmişindeki zorluklar veya kişisel trajediler, suçlunun eylemlerini haklı çıkarmaz veya cezasız bırakılmayı gerektirmez. Bu, merhamete başvurma mantık yanlışıdır çünkü duygusal etki oluşturularak mantık dışı bir argüman sunulmuştur. Suçlunun geçmişteki zorluklarına veya kişisel trajedisine rağmen, suçlu olduğu gerçeği değişmez ve adil bir ceza almalıdır. Bu nedenle, duygusal etkilerin mantıksal argümanların yerine geçtiği durumlar, merhamete başvurma mantık yanlışına neden olur.

“Ümmetimin hepsi affa mazhar olacaktır, günahı alenî işleyenler hariç...”⁹⁸

Hizmet Peygamberin bu hadisini temel alarak, nasılsa Allah merhametlidir, çok affedicidir diyerek çeşitli günahların işlenmesine sebep olabilir. İlahi af ve merhamet kavramları, İslam dininin önemli bir parçasıdır. Ancak, bu kavramların yanlış anlaşılması veya yanlış yorumlanması, dinin öğretilerini suiistimal etmeye ve günah işlemeye neden olabilir. Bu anlayışı savunanlara örnek olarak İbâhîleri ele alabiliriz. Onlar, Allah-u Teâlâ'nın rahmet ve keremine güvenerek şeriatın hududundan dışarı

⁹⁷ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 194.

⁹⁸ Buhârî, Edeb, 60.

çıkışlardır. Bu gruh Allah'ın rahmeti çoktur; biz her ne sıfatla muttasıf olursak olalım O affedicidir, diyerek dalalet yolunu tutmuştur. Mademki Allah affedicidir, o halde arzu ve hevesinize göre hareket etmemizde bir mahzur yoktur, diyerek dinin emrettiği kuralları göz ardı etmişlerdir. Gazzâlî'nin bu yaklaşıma itirazı şu şekildedir: Allah-u Teâlâ kerim ve rahimdir. Fakat azabı da şiddetlidir. O, Allah'ın rahmetinin yanı sıra azabının da olduğunu vurgulayarak, dini kurallara uymamanın sonuçlarının olabileceğini belirtir. Bu, affedicilik ve merhamet kavramlarının yanlış anlaşılmasını ve dinin öğretilerinin suiistimal edilmesini engellemeye yönelik bir uyarıdır.⁹⁹

Burada görülen tehlike, insanların keyfî yorumlar yaparak dinin esaslarını çiğnemesi, ayetleri veya hadisleri kendi isteklerine göre yorumlayarak faiz yemesi, zina yapması ve çeşitli kul hakkına girmeye sebebiyet vermesidir. Özellikle, belirli bir hadis veya ayetin yalnızca merhamet ve affedicilik yönünü vurgulayarak, dinin diğer temel prensiplerini göz ardı etmek ve günah işlemeyi meşrulaştırmak sıkıntılı bir yaklaşımdır. Çünkü bu tür bir yaklaşım, dinin asıl öğretilerini çarpıtarak, insanların günah işlemesine ve ahlaki değerlerden uzaklaşmasına yol açabilir.

3.5. Aksini Gerekli Görme (Mefhumu Muhalif ve Mefhumu Muvafık)

Bu mantık yanlışı, “önergelerin yanlış bir şekilde döndürülmesi ve ilintisel olanı özsel olan yerine koyarak” yapılır.¹⁰⁰ Bu yanlışlık, bir argümanın mantıklı bir şekilde desteklenememesine veya anlamının çarpıtılmasına neden olabilir.

Örneğin:

Cennette her şeyin var olduğuna kıyasla

Her varlık cennettedir!

Cennette her şeyin var olduğunu söylemek, cennetin içinde her türlü varlığın mevcut olduğunu ifade eder. Ancak bu, tüm varlıkların cennette olduğu anlamına gelmez. Cennette her türün varlığının kabul edilmesi, cennetin eksiksiz olduğunu gösterir. Ancak bu, dünyada veya başka yerlerde bulunan varlığının cennette olduğu anlamına gelmez. Mesela bir insanın cennette olabileceği gibi cehennemde olabileceği ihtimali de vardır.

⁹⁹ Çubukçu, “Gazali’ye Göre İbahilik”, 168.

¹⁰⁰ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 153.

Hayvanlar namaz kılmaz.

Namaz kılmayan hayvandır.

Namaz ibadeti insana özgü bir ibadettir ancak namaz kılmayanların hayvan olarak değerlendirilmesi mantık hatasına yol açmaktadır. Bu önerme namaz kılmayan her varlığı hayvan kategorisine koymaktadır. Ancak hayvanların ibadet zorunluluğu bulunmamaktadır.

Merhametli olan kişi suçsuza acı çektirmez.

Allah, merhametlilerin en merhametlisidir.

Öyleyse Allah suçsuza acı çektirmez.

Bu kıyasta varılan sonuç yanlıştır. Bilindiği üzere Allah-u Teâlâ canlılara, hayvanlara ve akıl hastalarına acı verebilir. Bu acı çekme durumu onların bir suç işlediklerini göstermez. Bu kıyasta biz “Allah merhametlilerin en merhametlisidir.” ifadesinden mi yoksa “Elem vermeme kudreti olmakla birlikte bir fayda olmaksızın merhametli olan elem vermez.” ifadesinden mi şüphelenmeliyiz? Burada ortaya çıkan güçlük kıyasın maddesini bilmemekten kaynaklanır. Kıyasın maddesi yakînî doğru olan öncüllerinin ve bu öncüller ile böyle olmayanlar arasındaki farkın bilinmesidir. Doğru olmayan şey doğru kabul edildiğinde çelişkili sonuçlar meydana gelmektedir. Merhametli olanın suç işlemeyenlere elem vermesi çelişliği, bizlerin kanaatine uygun olmaması ya da Kuran lafzının zahir anlamına ters düşen bir mana içermesinden dolayı kulağa hoş gelmemektedir. Allah’ın rahmet sıfatı, toplumun anladığı manadan daha kutsal ve ulvidir. Allah’ın eli, inmesi lafızlarında olduğu gibi merhamet ve gazap lafızları da yorumlanır. Nitekim bir lafız zâhirine göre ele alınıp işin aslına vakıf olunmadan doğru kabul edilirse yanlış sonuca varılabilir. Zira halkın anladığı şekliyle Allah’ın merhamet sahibi olması aksiyom niteliğinde (evveli) olmayan bir öncüldür ve söylenen şarta göre yapılacak bir kıyas, halkın algıladığı manaya işaret etmez. Bu kıyasta yapılan hata, yapılması gerekli olan yerde tevilin yapılmamasıdır. Gazzâlî, bu sebepten dolayı kelimcilerin kıyaslarının ekserisinin birbiriyle çeliştiğini söylemektedir.¹⁰¹

¹⁰¹ Gazzâlî, *Miyaru'l-İlm*, s. 322-326.

Gazzâlî'ye göre şeytanın insanlara etki etmesinden dolayı insanlar kıyas yaparken hataya düşmektedirler. O, bu düşüncesini şu ayete dayandırmaktadır:

*“Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, ayetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹⁰²

Gazzâlî bu ayette, şeytanın Hz. İbrahim'in kalbine koyduğu şeyin, onun güneşe bakarak, “...İşte Rabbim budur; zira bu en büyüktür.”¹⁰³ dediğinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Gazzâlî'ye göre şeytan, Hz. İbrahim'in kalbine bu fikri düşürerek onu yanıltmak istemiştir. Gazzâlî bu durumu şu akıl yürütme formu ile izah etmektedir:¹⁰⁴

İlah, en büyük olandır.

Yıldızların en büyüğü güneştir.

O hâlde ilah, güneştir.

“İlah”ın en büyük olduğu ve “güneş”in yıldızlar arasında en büyük olduğu önermelerinden yola çıkarak, ilahın güneş olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak burada çelişki şudur: Eğer ilah gerçekten en büyük olan ise ve eğer güneş sadece yıldızlar arasında en büyükse, bu durum güneşin ilah olduğunu göstermez. Çünkü ilah tüm varlıklar arasında en büyük olmayı ifade ederken, güneş sadece yıldızlar arasında en büyüktür ve dolayısıyla evrendeki en büyük şey olmayabilir. Bu kıyasta bulunan *en büyük* ifadesi nitelik özelliği taşımakta ve bunun hem güneşte hem de ilahta bulanabileceğinin vehmettirildiğine dikkat çekilmektedir. Gazali'ye göre, *en büyük* ifadesi hem güneş için hem de ilah için kullanılamaz ve burada bir döndürme hatası yapılmıştır.¹⁰⁵

¹⁰² Hacc, 22/52.

¹⁰³ En'âm, 6/78.

¹⁰⁴ Gazali, *el-Kıstâsu'l-Müstakîm*, çev. İbrahim Çapak, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 31.

¹⁰⁵ Gazali, *el-Kıstâsu'l-Müstakîm*, 32.

İlah, en büyük olandır.

Güneş de en büyüktür.

O hâlde güneş ilahdır.

Bu önermelerde de aynı yanlış yapılmaktadır. Burada, ilk önermede “ilah” ve “en büyük olan” arasında bir ilişki kurulmuş, ikinci önermede ise “güneş” ve “yıldızların en büyüğü” arasında bir ilişki kurulmuştur. Ancak bu iki ilişki arasında mantıklı bir geçiş yapılmadan, dolaylı olarak ilah ve güneş arasında bir eşitlik kurulduğunu görmekteyiz. Tek bir nitelikle birbirine zıt iki ayrı şey nitelenebilir. Fakat bu hâl aralarında bir ilişkiyi gerekli kılmaz. Buna karşın, bir şeyin iki şeyle nitelenmesi, niteliklerin arasında ilişkiyi gerekli kılmaktadır. Bunu idrak edemeyen kimse ikisi arasındaki farkı anlayamaz.¹⁰⁶

Önermelerin doğruluğu için şart, zaman ve cihet gibi noktalardan eşit olması gerekir. Mesela içki sarhoşluk verdiği sürece haramdır. Ama sarhoşluk vasfı kalkarsa helal olur. Öğle namazı hizada 4 ama seferde 2 rekattır. Yine bütün insanlar doktordur derken eğer teorik anlam kastediliyorsa doğrudur. Pratikte eğer doktor yoksa hiçbir insan doktor değildir deriz. Bu durumda iki önerme çelişik olmaz.

Yine önermeler döndürülürken külli olumlu önerme cüzi döner. Mesela bütün insanlar canlıdır ama bazı canlılar insandır. Bu da yine bu konunun çözümü ile alakalıdır.

Yukarıda verilen örneklerde döndürme hatası yapılmıştır. Döndürme, öznenin yüklem, yüklem de özne yapılması şeklinde olur. Döndürme yapılırken önermenin niteliği olumlu-olumsuz ya da doğru-yanlış olarak değiştirilmez.¹⁰⁷

3.6. Genel Olarak Paradokslar

Paradokslar, ateistlerin teistlere, zorunlu bir şekilde Tanrı’nın kadiri mutlak olmadığını göstermek için ileri sürdükleri mantıksal olarak tutarsız olan bir ispat çabasıdır. Yaygın olarak bilinen taş paradoksunun önermeleri şu şekildedir:¹⁰⁸

¹⁰⁶ Gazali, *el-Kıstâsu’l-Müstakîm*, 32.

¹⁰⁷ Akyüz, *Mantık*, 216.

¹⁰⁸ C. Vade Savage, “Taş Paradoksu”, çev. Mehmet Ata, *Din Felsefesine Dair Okumalar I*, Recep Alpyağıl, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 635.

“Tanrı ya kaldıramayacağı bir taşı yaratabilir ya da O, kaldıramayacağı bir taşı yaratamaz.

Eğer Tanrı, kaldıramayacağı bir taşı yaratabilirse, bu durumda O, kadiri mutlak değildir (çünkü O, söz konusu taşı kaldıramaz.)

Eğer Tanrı, kaldıramayacağı bir taşı yaratamaz ise, bu durumda O, kadiri mutlak değildir (çünkü O, söz konusu taşı yaratamamaktadır.)

Bundan dolayı Tanrı kadiri mutlak değildir.”

Bu önermeler kendi kendisiyle çelişik hâldedir. Tanrı’nın kaldıramayacağı bir taşı yaratması, Tanrı’nın kadiri mutlak olduğu kabulüyle çelişmektedir.¹⁰⁹ Tanrı kaldıramayacağı taşı yaratır mı? *Yaratır* cevabı verilirse, yapamayacağı bir fiilin olduğu varsayıldığı için, kudret sıfatı reddedilmiş olmaktadır. Eğer *yaratamaz* denilirse, o zaman da yaratamayacağı bir fiil, yani tekrar yapamayacağı bir şey olduğu varsayılmış oluyor. Her iki hâlde de Tanrı’nın kudreti reddedilmiş olmaktadır.

Kötülüğü kimin yarattığı konusu da benzer şekildedir. Kötülüğü Allah yarattı ise Allah kötü müdür? Eğer yaratmadı dersek nasıl bir tanrı olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Allah zamana ve mekâna tabi olmayan mutlak bir varlık olduğu için münezzehtir. Bu önerme de cedelci bir önermedir.¹¹⁰ Diğer taraftan Tanrı’nın günah işleyip işleyemeyeceği ya da yuvarlak kare yaratıp yaratamayacağı soruları, aynı neticeye ulaşmak için sorulmuş sorulardır.¹¹¹ Bu önermeler/sorular bir *reductio ad absurdum* (saçmaya indirgeme) meydana getirir.¹¹² *Reductio ad absurdum*, bir tartışma metodu olarak günümüze kadar süregelmiştir. Bu yöntem, bir önermenin doğruluğunun, değillemesinin ya da yanlışlığının saçma yahut çelişik neticelere vardırıldığını göstererek ispatlama anlamına gelmektedir.¹¹³ Bir önermenin reddedilmesi ile ortaya çıkan saçma sonuçları göstererek doğruluğunu kanıtlamak amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, bir önermenin yanlışlığını kanıtlamak için önermenin kabul edilmesi hâlinde meydana gelen saçma sonuçlar da gösterilebilir. Bu paradoksal delilde, kendiyle çelişen bir işi

¹⁰⁹ Savage, “Taş Paradoksu”, 636.

¹¹⁰ Akyüz, *Mantık/ İslamî İlimler ve Günlük Hayattan Örnekler, Tablo ve Şekiller, İlave Notlar*, 326.

¹¹¹ Adnan Aslan, “Analitik Pozitif Ateizmin Bir Eleştirisi: Michael Martin”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 9/7 (2002): 84-85.

¹¹² Savage, “Taş Paradoksu”, 636.

¹¹³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 795.

yapabilme acizliği failde bir sınırlandırma manasına gelmekte ve bu bir mantık hatasına yol açmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in birçok farklı bölümünde Allah'ın mutlak kudretine vurgu yapılır. Bu ayetlerden en net ve en açık olanı "Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."¹¹⁴ ayetidir. Allah'ın mutlak kudret sahibi olması demek; her şeye gücü yeten, sınırsız güç ve kudret sahibi anlamına gelmektedir.

İslam düşüncesinde İbn Hazm ve Gazzâlî, çelişmezlik ilkesine ters düştüğünden dolayı bazı fiilleri Allah'ın kudreti dâhilinde olmayan mümtenî fiiller olarak kabul etmişlerdir. Bu fiiller, Allah'ın intihar etmesi veya bir dengini yaratması gibi Allah'ın doğasına ters düşüp imkânsız olan fiillerdir.¹¹⁵

Pisliği Tanrı mı yaratmıştır?

Yaratı ise nasıl Tanrıdır?

Yaratmadı ise nasıl Tanrıdır?

Ahlaki ve fiziksel bir olumsuzluk diyeceğimiz pisliği Tanrı'nın yaratması, O'nun mutlak iyiliği ile çelişiyor görünebilir. Pislğin varlığı veya yokluğu, yaratıcının doğasına doğrudan etkide bulunabilecek bir ölçüt olarak kullanılabilir mi? Allah-u Teala'nın varlığı, tüm olumsuzlukların veya pisliklerin doğrudan yaratılmasıyla değil, daha geniş bir kozmik ve ahlaki düzen ile ilişkilidir. Ayrıca pislik ve kötülüğün insan özgür iradesiyle ilişkili olduğunu göz ardı edilmektedir. Teistik argümanlarda, Tanrı'nın özgür iradeyi yaratmış olması ve özgür iradenin kötüye kullanılmasının sonucunda pislğin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Konuya dair başka örnek verelim:¹¹⁶

"Kul kendi eylemlerinin faili ise bu Allah'ın iradesine aykırı olur.

Kul kendi eylemlerinin faili değilse, fiillerinden sorumlu tutulamaz."

Bu önermelerde cedelci yaklaşım dikkat çekmektedir.¹¹⁷ Tanrı'nın her şeyi yaratmış ve bilmiş olması, özgür irade ile çelişmemelidir. Tanrı'nın bilgisi, kişisel

¹¹⁴ Âli İmran, 3/189.

¹¹⁵ Mehmet Ata Az, Kudret Sıfatı Bağlamında "Taş Paradoksu" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 19-20.

¹¹⁶ Akyüz, *Mantık*, 326.

özgürlükleri ve seçimleri geçersiz kılmadan var olabilir. Kulun eylemlerinden sorumlu olup olmaması, onun özgür iradesiyle ilişkili bir meseledir. Tanrı'nın iradesi altında eylemler yapılabilir, ancak bu durum kişinin eylemlerinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

¹¹⁷ Akyüz, *Mantık*, 326.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İÇERİK YANLIŞLARI

Bir delilin sağlam olması biçim ve içeriğinin sağlam olmasıyla mümkün olur. Dolayısıyla kıyasın biçim ve içeriğini bilmenin önemi açıktır. Mantık kurallarına uyulunca doğruya ulaşılabileceği, kuralların aksine hareket edildiğinde yanlışla kayılabileceği malumdur. Ancak kabul ettiğimiz temel prensipler yanlış ise mantık kurallarına uyulsa bile yanlış sonuca varma ihtimali vardır.¹¹⁸ Bu bölümde şekil itibari ile hatalı olmayıp içerik yönüyle bizi yanlışla düşüren mantık yanlışlarını ele alacağız.

4.1. İspat Edilecek Olanı Delil Yerine Alma (Müsâdere ale'l-Matlûbi'l-Evvel)

İspat edilecek olan tezin, önermede öncül olarak kullanılması veya ispat edilmemiş bir öncülün ispat edilmiş gibi kabul edilmesi ya da prensibin başlangıçta doğru olarak kabul edilmesi yanlıştır. İspatlanması gereken önermeyi ispatlanmış olarak kabul etmek hataya düşmemize sebep olur. Sonucun doğru olacağını kabul ettiğimiz zaman meselenin ispatlandığı zannına düşeriz.¹¹⁹ Aşağıdaki örneklerle izah etmeye çalışalım:

Alem hâdistir.

Her hâdisin bir muhdisi vardır.

O hâlde alemleri Allah yaratmıştır.

Bu önermede alemin sonradan yaratıldığı için bir yaratıcıya ihtiyaç duyulduğu ve dolayısıyla bu kâinatı Allah'ın yarattığı sonucuna varılmıştır. Bir şey kendisine

¹¹⁸ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 39-40.

¹¹⁹ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 141.

dayanılarak kanıt gösterilemeyeceği için bu önermede Allah’a dayanarak alemi yarattığını söylemek hatalı olacaktır.

Şu kitap Allah tarafından indirilmiştir; çünkü onu gönderen Allah tarafından gönderilmiştir.

Kitabın Allah tarafından indirildiğini yine Allah’a dayandırarak ispat etmek aynı türden bir mantık yanlışıdır. Bu önermede, kitabın Allah tarafından indirildiği iddiası, yine Allah’ın gönderdiği varsayımıyla doğrulanmaya çalışılıyor. Ancak, bu iddianın kendisi, hiçbir yeni ya da başka kanıt sunmadan yine aynı iddiayı tekrarlamaktadır.

O zat peygamberdir; zira getirdiği kitap Allah tarafından indirilmiştir.

Bu önermede kişinin peygamber olduğu iddiası, getirdiği kitabın Allah’tan geldiği savıyla desteklenmesi mantık hatasına sebep olmaktadır. Bir savın doğruluğunu kanıtlamak için yine o savın kendisine dayanılmıştır. Din alimlerinin, Müslüman olmayanlarla yaptığı tartışmalarda Kur’an’dan ayet getirmesi ve hadisi delil olarak sunması da bu minvaldedir.

4.2. Otoriteye Başvurma veya Otorite Suistimali

Bu mantık yanlışı, makul olmayan otoriteye veya itibara yahut saygı duygusuna başvurma yanlışıdır. Bir fikrin belirli bir grup insan tarafından kabul edilmesinden onun doğru olduğuna hükmedilmesi; hayranlık duyulan veya meşhur kişilere, onları aşan veya alanlarının dışında kalan konularda otorite diye başvurulması durumunda bu mantık yanlışı ortaya çıkmaktadır.¹²⁰ Örneğin bir kişi “Graham Bell’in Tanrı hakkındaki söylediklerini kabul etmelisin çünkü o telefonu icat etmiştir.” derse, belirli bir alanda yetkili olan kimsenin, yetkin olmadığı alandaki fikri esas alınarak bir yargının doğru olacağı varsayılarak bu mantık yanlışı yapılmış olur.

Başka örneklerle açıklayalım:

Alimler peygamber vekilidir.

Peygamberler masumdur.

*Alimler masumdur.*¹²¹

¹²⁰ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 184-185.

¹²¹ Akyüz, *İslâm ve Bilim*, 126.

Bu önermelerde görülen mantık hatası, alimlerin peygamber vekili olmasına binaen peygamberlerin hatasız ve günahsız olmasının alimler için de geçerli kılma düşüncesidir. Alimlerin peygamber vekili olması, hatasız olacakları anlamına gelmemektedir. Vahiyle müjdelenen peygamberlerin özel bir statüleri vardır ve onlara verilen itaatin benzersiz olduğu kabul edilir. Alimlerin ise peygamberler gibi özel bir statüleri yoktur, bu yüzden onlara itaatin doğrudan peygamberlere itaate eşit olduğunu varsaymak yanlış olur.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için başka örnekler vermekte yarar bulunmaktadır. Putlara taptıkları için peygamberleri tarafından ikaz edilen kavimlerin, bu davranışlarını geçmişte itibar sahibi kimselerden medet umarak savundukları görülmektedir. Hz. İbrahim’le kavmi arasındaki şu diyalog bu hatayı ortaya koymaktadır:¹²² “Hani O bir vakit, babasına ve toplumuna: ‘Şu karşısına geçip tapınmakta olduğunuz bunca heykeller nedir?’ demişti. ‘Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk.’ dediler.”¹²³ ayetinde ortaya konulduğu üzere, Hz. İbrahim’in kavmi düşünceye değil de taklide dayandıklarını açıkça dile getirmiştir. Bir diğer örnek, Hz. Peygamber Cahiliye Araplarını hak din olan İslam’a davet ettiği zaman onlar, “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.”¹²⁴ dediler. Cahiliye döneminde Arap toplumu atalarının dini olan putperestlik inancına sahiplerdi. Onlar, atalarının gittikleri yolu doğru kabul ediyor ve kendilerine tebliğ edilen İslam’ı reddediyorlardı. Çünkü onlar için tek doğru yol atalarının tuttukları yoldu. Arapların saplandığı bu taklitçilik, kendilerini akıl ve hidayet yolundan mahrum bırakmıştır. Atalarının dinine bu kadar sıkı sıkıya bağlanmaları onlarda körlük meydana getirmiş ve kendilerine yapılan tebliğlerden rahatsız olmaya başlamışlardır. İslam dini taklidi imanı değil tahkiki imanı buyurur. Cahiliye döneminde Arapların sıkı sıkıya atalarının dinine bağlı olması, onların müminlerin kendilerine yaptığı iman çağrısına olumlu karşılık vermemekte direnmelerine sebep olmuştur.

İnsanın doğasının ve sosyolojik durumun doğal sonuçlarından biri dini gelenekler içinde farklı dini oluşumların meydana gelmesidir. Bu bağlamda İslam düşünce geleneği etrafında oluşan mezhep ve tarikat gibi farklı yapıların da bu

¹²² Mustansir Mir, “Kur’an’ın Not Ettiği Bazı Mantık Hataları”, çev. Mustafa Ünver, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/17 (2004): 367.

¹²³ Enbiya, 21/52-53.

¹²⁴ Maide, 5/104.

bağlamda ele alınmaları mümkündür. Ancak tarihsel bulgular, bu gibi oluşumlar içerisinde zaman zaman olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Oysaki dinin asli kaynaklarına bakıldığında, böylesi bir taassubun onaylanmadığı akl-ı selimin kabul ettiği konulardan birisi olarak görülebilir.

Din sömürüsü yapmak isteyenler, insanların hürmet ettikleri kişileri, Allah ile insanlar arasında bir araç bulundurarak, bu kişileri hem ilahi hem de insani özelliklerle donatırlar. Bu uygulama, tarih boyunca farklı din ve inanç sistemlerinde mevcuttur. Örneğin bazı Hristiyanlar İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul ederler, bu da İsa'nın hem insani hem de ilahi bir varlığı olarak görülmesine yol açar. Benzer şekilde, Mekke müşrikleri putlarını Allah'ın kızları olarak kabul eder ve bu putlara tanrısal nitelikler atfederler. Ayrıca bazı insanların büyüklerini Allah'ın özel dostları olarak kabul etmeleri bu anlayışa dayanmaktadır.¹²⁵ Bu konuda Abdulkadir Geylânî'ye (ö. 1166) nispet edilen şu şiir dikkat çekmektedir:

“Müridim ister doğuda olsun ister batıda,

Hangi yerde olsa da yetişirim imdada.”¹²⁶

Allah-u Teâlâ insana şah damarından daha yakın¹²⁷ olduğunu Kur'an'da beyan etmektedir. Sıkıntı durumunda kendisinden yardım istenilen varlık Allah-u Teâlâ değil de şeyh olursa, şirke düşme riski ile karşı karşıya kalınır. Allah-u Teâlâ Kur'an'da şöyle buyurmuştur: “Peki kimdir darda kalıp dua ettiğinde dua edenin duasına olumlu cevap veren, üzüntü ve sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünde, öncekilerin yerine geçirip söz sahibi kılan? Allah ile başka ilah öyle mi? Ne kıt düşünüyorsunuz.”¹²⁸ Bu ayetle, insanların ihtiyaçlarının övgü ve izzet kendisine ait olan Allah'ın mı hayırlı olduğu, yoksa insanların yardım istediği diğer araçların mı hayırlı olduğu karşılaştırılmıştır. İslam düşüncesi açısından kudreti elinde olan Allah-u Teala ile hiçbir şey denk ve benzer kabul edilemeyeceğinden bu karşılaştırmanın amacı insanların yaptığı hatayı fark etmesini sağlamaya yöneliktir. Her ne kadar bu konu kategorik olarak tasavvufa ya

¹²⁵ Abdulaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 38.

¹²⁶ Bayındır, *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*, 38.

¹²⁷ Kaf, 50/16.

¹²⁸ Neml, 27/62.

da tarikatlara karşı bir saldırı anlamını içermese de birtakım anlayışlardaki soruna işaret etmek amacıyla değinilmiş bir mevzudur.

Abbâsî halifelerinden Me'mun zamanından sonra derinleşmeye başlayan mezhep taassubunun sebep olduğu zararlar şöyle özetlenebilir: 1) Hak ve gerçeğin farklı mezhepte olduğu ortaya çıkmasına rağmen önceki görüş ve mezhebini bırakmamak. Hanefî fukahâsından Bâbertî'nin (ö. 1384) Hanefî mezhebinin her bakımdan Şafî mezhebinden yüksekte olduğunu ve bundan dolayı seçilmesi gerektiğini öne sürdüğü *en-Nüketü'z-Zarife fî Tercihi Mezhebi Ebî Hanife* isimli eserine dayanarak nakledilmektedir. Şafî mezhebinin egemen olduğu ve Hanefilik mezhebinin arka planda kaldığı bir zamanda ve dönemin yöneticisini ihtar etmek maksadıyla kaleme alınan bu eser tam bir mezhep savunusu özelliği taşımaktadır. Savunuda fazla ileri gidilmesinden dolayı kendi mezhepdaşı olan âlim İbn Ebu'l-İzz (ö. 1390) ve âlim Celalüddin Resula b. Ahmed b. Yusuf et-Tibbânî el-Hanef (ö. 1391) tarafından eleştirilmiştir.¹²⁹ Ebu'l-İzz çoğu açıdan Bâbertî'nin görüşlerinin temelsiz olduğunu ve bir delile dayanmadığını ifade etmektedir. Şafî mezhebinin birtakım fikirlerini ise yanlış anlattığını söylemektedir. Örneğin Bâbertî risalesinin başında: “Bizi Hanefî millete uymaya ileten ve Hanefî âlimlerin yoluna girmeye irşad eden Allah’a hamdolsun.” şeklindeki ifadesini eleştirirken şöyle der: “Şayet bu ifadeden kasıt, Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas’a tabi olmaksa bu sadece Hanefî ulemasına mahsus olmayıp diğer Müslüman âlimler de bu yoldadır...”¹³⁰ 2) Mezheplerin belirli hadisleri kabul etmesi ya da reddetmesi. Meşhur ve sahih hadis kitaplarının bazı şerhlerinde, bu hadislerin mezheplerine uygun olmayan mukallit fıkıhçılar tarafından reddedilmesi veya eleştirilmesi örneklerini mevcuttur. Bu gibi şârihler, kendi mezheplerine uyan hadisleri -zayıf da olsa- güçlendirmeye çalışmışlar; mezhebine uymayan hadisleri ise -sahih de olsa- zayıflığını ispat etmeye çaba göstermişler, üzücü taassup örnekleri vermişlerdir. 3) İslâm'ın âlimlere tanıdığı içtihat serbestisini sınırlamak ve içtihatlarıyla bazı mezhep hükümlerini onaylamayan alimlere karşı çıkmak, onlara eza vermek ve içtihat hareketini engellemek. Mutezilî görüşünü benimseyen Abbasi Halifesi Me'mun (ö. 833) zamanında, “mihne dönemi” olarak bilinen dönemde, başta hadisçiler olmak üzere

¹²⁹ Abdullah Kahraman, “Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin el-Bâbertî”, *Kocaeli İlahiyat Dergisi*, 3/1 (2017): 11.

¹³⁰ Kahraman, “Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin el-Bâbertî”, 14.

birçok âlim “Kur’an’ın mâhluk olduğu” görüşünü benimsemedikleri için sorguya çekilmiş, eza ve işkenceye maruz kalmışlardır.¹³¹ 4) Mezhep savunusu sebebiyle İslâm’ın ruhuna karşıt davranışlarda bulunmak, amacı vasıtaya feda etmek. Bâbertî, Hanefî mezhebinin tercihi konusunda kaleme aldığı bir risâlede Şafîî ve Hanefî mezheplerinin bazı hükümlerini kıyaslarken sıra “büyük günah işleyen veya küçük günahta ısrar eden halifenin düşüp düşmeyeceği” hükmüne gelince: “Şafîîlere göre düşer, Hanefîlere göre düşmez” dedikten sonra zamanının hükümdarına şöyle hitap ediyor: “Ey dikkatli ve uyanık Melik!.. Bu mezhebi taklit yâni ona uymak, benimsemek gerekli olur mu olmaz mı?!” Bâbertî’nin sözlerinden anlaşılan mana şudur: “Ey Melik, bizim mezhebi tercih et; çünkü bu sâyede hem günah işler hem de saltanat sürersin.”¹³²

4.3. Neden Olmayı Neden Olarak Alma

Belirli bir olay veya durumun nedeni olmayan şeyi onun gerçek olarak kabul etmek şeklinde tanımlanır.¹³³ İnsanların kara kedi gördüğü zaman başına bir iş geleceğini düşünmesi tarzında bâtil inançlarını bu kategoride ele alınabilir.

Başka örneklerle izah edelim:

İnanç kendini iyi hissetmektir.

Başka şeyler de iyi hissettirir.

O hâlde inanca gerek yoktur.

Bu önermede yapılan mantık hatası inanç ile iyi hissetme arasında tek boyutlu bir ilişki olduğunu düşünmektir. İnancın bireylerin anlam arayışı, toplumsal bağları güçlü tutmak gibi insanlar üzerinde gibi farklı ve derin fonksiyonları da vardır. İnancın insanları iyi hissettirmesi şeklindeki tek yönlü bir tanım hataya düşmeye sebep olur.

Namaz sağlığa sebep olur.

Yoga sağlıklıdır.

*Namaz yerine yoga yapılabilir.*¹³⁴

¹³¹ Talat Sakallı, “Halife Me’mun ve Hadiscilerle Olan Münasebeti”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/6 (1989): 245.

¹³² Kahraman, “Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin el-Bâbertî”, 13.

¹³³ Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, 161.

¹³⁴ Akyüz, *Mantık*, 321.

Namaz dini bir ibadettir. Namazın sağlığa fayda sağlaması onun yan ürünüdür. Namaz sağlığa faydalı olduğu için değil kul ile Rabbi arasında bir bağ olduğu için yapılan bir ibadettir. Yoganın fiziksel ve zihinsel faydası olsa da dini ve ruhsal bir ibadet değildir ve namazın yerine geçmesi düşünülemez.

Kur'an'da Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?”¹³⁵ dediğinde İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın”¹³⁶ dedi. Burada Şeytan kendisinin Âdem'den üstün olmasını secde etmemeye neden olarak göstermiş ve üstün olma sebebini ateşten yaratılmasına bağlayarak ateşin çamurdan üstün olduğu gerekçesine dayandırmıştır. Ateşin topraktan üstün olduğunu kabul eden mantığa göre maddesi üstün olanın şekli de üstün olmalıdır ki, işte asıl tartışılacak mesele burasıdır. Hâlbuki üstünlük ilk başta Allah vergisi olunca, maddenin üstünlüğü şeklin üstünlüğünü gerektirmez. Üstünlük sadece Allah'ın üstün kılmasıyla vasil olur, asıl ve cevherle değildir.¹³⁷ Şeytanın kendisinin üstünlüğünü ateşten yaratılmasına bağlaması mantık hatasıdır.

İçki keyif veren şeydir.

Çay da keyif verir.

*O hâlde çay haramdır.*¹³⁸

İçki bağımlılık yapandır.

Sigara da bağımlılık yapar.

*O hâlde sigara haramdır.*¹³⁹

Halbuki gerçekte içki sarhoşluk veren şeydir.

¹³⁵ Sâd, 38/75.

¹³⁶ Sâd,38/76.

¹³⁷ Necdet Çağır, “Kur'an Nazmında Müşahede Edilen Eşsiz Mantık Örgüsüne Dair Bir Örneklendirme: Bazı Kıyas Formlarının Kur'an'a Uygulanması”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, 3/41 (2014): 41-42; Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, çev. Komisyon, (Ankara: Akçağ Yayınları,1995), 116.

¹³⁸ Akyüz, *Mantık*, 319.

¹³⁹ Turgut Akyüz, *İslâm ve Bilim*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2023), 91.

Bu çıkarımda, *keyif verici* olma özelliğiyle, bir şeyin haram olup olmadığı arasında doğrudan bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Keyif verici olmak, bir şeyin haram olup olmadığını belirlemede yeterli bir kriter değildir. İçki haram olarak kabul edilirken, bu, keyif verici özellikten ziyade, akli melekeleri kısıtlama, sağlığı bozma, bağımlılık yapma ve diğer olumsuz etkilerinden kaynaklanır. Çay gibi keyif verici olan şeyler, bu kriterlere uymadığından, haram olarak değerlendirilmezler.

4.4. Tekrarlanan Şeylerin Doğru Kabul Edilmesi

Bir bilginin yazılı metinde geçtiği için doğru kabul edilmesi hataya düşmeye sebebiyet verebilir. Yazılı metinler insan ürünüdür ve hata, yanlışlık, bilgilerin çarpıtılması, yazarın kendi düşüncesi, verilerin eksik ya da yanlış aktarılması, doğrulanabilirlik gibi birçok açıdan okuyucuya yanlış bilgi verme ihtimali mümkündür.¹⁴⁰

Hadis kitaplarında geçen her hadisi doğru kabul etmek bu konuya örnek verilebilir. Hadis kitaplarının farklı yazılış amaçları vardır. Bazı kitaplar sahih hadisleri bir araya getirirken bazı kitaplar da uydurma hadisleri bir araya getirmek amacıyla yazılmıştır. Bu hadislerle örnek verelim:

“Bir saat tefekkür etmek altmış sene ibadetten daha hayırlıdır.”¹⁴¹

“Kadınlar olmasaydı erkekler Cennet’e girecekti.”¹⁴²

“Bu ümmetin en hayırlıları fakir olanlarıdır. En süratli bir şekilde Cennet’e yerleşecek olanları da zayıf olanlardır.”¹⁴³

Tekrarlanan bir şeyin doğru olduğunu kabul etmek, bir fikrin veya inancın yaygın kabul görmesi nedeniyle doğru olduğunu düşünmek demektir. Ancak, bir fikrin ya da inancın ne kadar sık tekrarlandığı, doğruluğunu belirlemez. Aklın ilklerine uygunluğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

¹⁴⁰ Akyüz, *İslâm ve Bilim*, 123.

¹⁴¹ Aliyyü'l-Kârî, *el-Masnû fî Marifeti'l- Hadisi'l- Mevzu*, çev. Halil İbrahim Kutlay, (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2015), 53.

¹⁴² İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa II*, çev. Mustafa Genç, (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 316.

¹⁴³ Muhammed Nasırüddin Elbanî, *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*, (Beyrut: el-Mektebetü'l- Maarif, 2000), 42.

Birçok insanın aynı şeyi tekrar etmesi, bir ifadenin yazılı metin içerisinde geçmesi yanlış bir inancın doğru olmasını sağlamaz. Gerçek doğruluk, mantıklı bir temele, bilimsel kanıtlara veya mantıklı argümanlara dayanır. Bu nedenle, bir fikri ya da inancı kabul etmeden önce, sağlam bir mantık ve kanıta dayalı bir değerlendirme yapmak önemlidir. Tekrarlanan şeyleri doğru kabul etmek, eleştirel düşünme becerilerini kullanmayı ihmal etmek anlamına gelir ve bu da birçok mantık hatasına yol açabilir.

İbn Mesud'dan rivayet edilen ve farklı kaynaklarda yer alan hadislerle göz atalım:

“Kadınları evlerde tutunuz. Çünkü onlar avrettir. Şüphesiz kadın, evinden dışarı çıktığı zaman şeytan ona musallat olur; onu çekici duruma getirir ve ayartabilmek için sürekli olarak onu gözetler ve ona şöyle seslenir: Sen kime rastlarsan, onun tarafından mutlaka beğenilirsin.”¹⁴⁴

“Kadın avrettir, O, (süslenerek) evinden dışarı çıktığı zaman şeytan ona musallat olur; onu çekici duruma getirir ve ayartabilmek için sürekli olarak onu gözetler.”¹⁴⁵

Bir raviden nakledilen fakat sonrasında birçok kişi tarafından paylaşılan haberler vahittir, mütevatir olduğu söylenemez. Çokça paylaşılan ve kabul gören bilgiye kesin doğru diyemeyiz.¹⁴⁶

Kadınların bayram namazına katılması konusunda sahabe olan Ümmü Atiyye'den nakledilen birçok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerde şöyle denmektedir:¹⁴⁷

“Hz. Peygamber (s.a.s.) Ramazan ve Kurban Bayram'ında kadınların, genç ve bakire kızların ve aybaşı halindeki kadınların bayram için namazgâha çıkmalarını emretti. Biz de genç kızları, evlerindeki bekar kızları ve aybaşı

¹⁴⁴ İbn Ebi Şeybe, Musannef, I, 233.

¹⁴⁵ Tirmizi, Rada, 18.

¹⁴⁶ Akyüz, İslâm ve Bilim, 122-123.

¹⁴⁷ Selahattin Yılmaz, “İslâm Hukuku Açısından Kadınların Bayram Namazına Katılmaları”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (2024): 4.

halindeki kadınları dahi namazgâha çıkarırdık. Aybaşı halindeki kadınlar da gelir, cemaatin arkasında bir yerde durur, ancak namaza iştirak etmezlerdi.”¹⁴⁸

Hadis literatüründe kadınların bayram namazına katılmaları konusunda pek çok hadis nakledilmektedir. Mütevatir seviyesinde olan bu hadislerde “genç-yaşlı, evi-bekâr, hayızlı-temiz” kadınların tamamının bayram namazına katılmalarının emredildiği, hayızlı kadınların da sadece tekbir ve dualara katıldıkları, Hz. Peygamber’in hutbe sonrasında kadınların yanına gelerek onlara özel hitap ettiği nakledilmektedir. Kadınların bayram namazı dışında hiçbir namaza cemaatle katılmaları emredilmemiştir. Hz. Peygamber döneminde yapılan bu uygulama konusunda sonraki dönemlerde İslam hukukçuları ihtilafa düşmüş ve kadınların bayram namazına katılmaları mevzusunun fitneye sebep olacağı fikrini benimsemişlerdir. Fitne tehlikesinden dolayı genç, süslü ve gösterişli bayanların değil de yaşlı kadınların bayram namazına katılabileceği görüşüne varmışlardır.¹⁴⁹

Günümüzde tartışılan rivayetlerden biri olan kadının aklının ve dininin eksik olduğunu söyleyen hadis-i şerifi ele alalım. Ebu Saîd el- Hudrî tarafından nakledilen hadis-i şerif şöyledir:

“Bir bayramda musallaya çıkan Hz. Peygamber kadınlara rastladı ve onlara: “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin. Zira cehennem halkının çoğunluğunun sizler olduğu bana gösterildi.” dedi. Kadınlar da neden olduğunu sordular. Peygamberimiz: “Çünkü siz çokça lanet eder ve kocalarınıza karşı küfran-ı nimet gösterirsiniz. Kendini kontrol edebilen, dikkatli, akıllı ve tedbirli bir erkeğin aklını, sizin kadar çelebilen, akli ve dini eksik başka bir varlık görmedim.” dedi. Kadınlar da dininin ve aklının eksikliğinin ne olduğunu sordular. Hz. Peygamber: “Kadının şahitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı değil midir?” diye sordu. Onlar: “Evet.” dediler. Rasulullah: “İşte bu, aklının eksikliğindendir. Kadın hayız gördüğü zamanda namaz kılmaz ve oruç tutmaz değil mi?” buyurdu. Onlar da “Evet.” deyince Rasulullah: “İşte bu da dininin eksikliğindendir.” cevabını verdi.”¹⁵⁰

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çev. Muhammed Beyler, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 146.

¹⁴⁹ Yılmaz, “İslâm Hukuku Açısından Kadınların Bayram Namazına Katılmaları”, 19-20.

¹⁵⁰ Buhârî, “Hayız”, 6.

Günümüzde kadın- erkek eşitliğini savunan bazı akademisyenler Buhârî'den nakledilen bu hadis-i şerifi, kadını aşağıladığı ve Kur'an'a ters düştüğü gerekçesiyle bu rivayetin Hz. Peygamber tarafından söylenmesinin mümkün olmadığını düşünmektedirler.¹⁵¹ Ters ve aykırı gibi görünen meseleler hakkında acele ile hüküm vermeyip bir müddet beklemek ve anlaşılması için zamana bırakmak bazı alimlerce daha güvenli bir metot olarak görülmüştür. Bu bakış açısı ile nakledilen rivayetin kadını aşağılama amacını taşımadığı ve kadının yaratılış itibari ile hassas ve duygusal bir yapıya sahip olduğu dile getirilmiştir.¹⁵² Hadiste geçen “dinin eksikliği” ve “akıl eksikliği” ifadeleri, kadınların din ve akıl açısından eksik olduklarını belirtmekten ziyade, toplumsal ve pratik yönlerden belirli şartları ifade eder. Bu hadis, kadınların bazı dini yükümlülüklerde ve bazı akli düşünme biçimlerinde erkeklerden farklı durumlar yaşadıkları şeklinde de tevil edilebilir.

4.5. İkili ve Çoklu Düşünce

Bir cevap elde etmek amacıyla hükümleri farklı birden çok sorunun tek bir soruda birleştirilmesi mantık hatasına sebep olur. Bir şey ya A'dır ya B'dir şeklinde bir belirlemeye gitmek bizi yanılgıya götürebilir. Ya siyah ya beyaz anlayışı ara değerlerin göz ardı edilmesine sebep olur. Oysaki arada sarı, mavi gibi ara renkler de vardır.¹⁵³ Bu sebeple bir problem ele alınırken sadece iki zıt uçla değerlendirilmemelidir.

Bir kısmı iyi ve bir kısmı kötü şeyler bir araya getirilip bu şeyler iyi midir kötü müdür? diye sorulduğunda bu sorunun “evet/hayır” şeklinde tek bir cevabı yoktur.¹⁵⁴ Bir kimsenin kul hakkına girdiği halde beş vakit namazını kılan kişinin cennete gidip gidemeyeceğini sorması da bu minvaldedir.

4.6. Seçici Gözlem

Alışkanlıklar insan zihnini yönlendiren önemli bir faktördür. İnsan zihni alışkanlıklara göre harekete geçer. Zihnimiz otomatik olarak harekete geçtiğinde kolay ve yararlı olanı alıp zor ve zararlı olanı bırakma eğilimindedir. Örneğin bir kişi müziği

¹⁵¹ Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 10/4 (1997): 255- 258.

¹⁵² Zekeriya Güler, “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”, *Mehir Dergisi*, 1/2 (1998), 20-21.

¹⁵³ Turgut Akyüz, *İslâm ve Bilim*, 129.

¹⁵⁴ İbn Sînâ, *Kitabu's-Şifa Sofistik Deliller*, çev. Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 19.

sevmiyorsa bunun haram olduğuna dair birçok delil bulabilir. Kafamızda bir şeyi kurguladıktan sonra delil bulma çabası seçici gözlemdir.¹⁵⁵

İslam dininin Araplara geldiğini söylemek bu mantık yanlısına sebep olur.

“Bu kitabı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.”¹⁵⁶

Bu ayete görüldüğü üzere sadece Araplara yönelik bir hitap yoktur. Ayrıca Kur'an'da birçok ayet “Ey insanlar” şeklinde başlamaktadır. İslam'ın ilk olarak Mekke'de ortaya çıkması ve Hz. Muhammed'in Arap olması gerçeğine rağmen, İslam dininin mesajı evrenseldir ve tüm insanlara hitap eder. İslam'ın yayılmasıyla birlikte, farklı kültürlerde ve toplumlarda benimsenmiş ve uygulanmıştır. Dolayısıyla İslam'ın sadece Araplara özgü bir din olduğunu iddia etmek yanlıştır.

Hiz. Peygamber'in rahmet peygamberi olduğuna vurgu yapmak ya da fakirliğini, az uyduğunu, az yemek yediğini ön plana çıkarmak da seçici gözleme girmektedir. Sadece ev ve cami döngüsünde bir hayatı varmış algısı Peygamberimizin mücahit, komutan, lider yönünü göz ardı etmeye sebebiyet vermektedir. Bir kimse kendi inançlarına, önyargılarına veya beklentilerine uyan bilgileri veya kanıtları alır diğer bilgileri göz ardı eder veya önemsemez. Bu da bilgi toplama ve değerlendirmede dengesiz ve hatalı bir tutuma neden olur. Bu hata, mantıksal hatalara yol açan yanlı ve eksik kararların alınmasına neden olabilir.

Hiz. Peygamber'in sünneti olan sarık kullanımı bazı alimlerce dini bir vecibe olarak kabul edilmiştir. İslam'ın simgesi olarak kabul eden alimler olduğu gibi Peygamberimizin yaşadığı coğrafyada kullanılan kıyafeti tamamlayan bir bütün olarak kabul eden alimler de vardır.¹⁵⁷ Sarıkların modeli kullanılan döneme ve coğrafyaya göre de farklılık göstermektedir.

Kadınlarda örtünme konusunda Kur'an'da ve hadislerde kesin bir model ve tarz öngörölmüş değildir. Mahrem olan yerler gerektiği gibi kapatıldıktan sonra kıyafetin şekli, modeli ve rengi kişinin geleneğine, zevkine ve yaşadığı iklime göre

¹⁵⁵ Akyüz, *İslâm ve Bilim*, 118.

¹⁵⁶ Nahl, 16/89.

¹⁵⁷ Abdurrahman Kurt, “İzmirli'nin Hâkizâde'ye Reddiyesi Çerçevesinde Sarık Sarma ile İlgili Rivâyetlerin Değeri”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 10/1 (2023): 310.

değişebilmektedir.¹⁵⁸ İslam dininin hâkim olduğu farklı coğrafyalarda kadınlar bazen yüzünün tamamını kapatan burka, sadece göz kısmını açıkta bırakan nikab ya da yüzü kapatmayan eşarp ve şal kullanmaktadır. Dolayısıyla tek bir modelden bahsetmek mümkün değildir. Temel dini prensiplere uygun olduğu müddetçe kültürel farklılıklara göre örtünme biçimleri değişebilir. Bu sebeple İslam dünyasında örtünmenin birden fazla farklı şekli vardır ve bu durumun dinin evrenselliğini ve çeşitli kültürleri yansıttığının da bir göstergesi diyebiliriz.

4.7. Batık Emek Teorisi

İnsan, alışkanlıklarına bağlı bir varlıktır. Alışkanlıklarını sürdürme eğiliminde olma, geçmişteki emeklerin boşa gitmemesini istemekten kaynaklanmaktadır. Seneler boyunca bir işe odaklanan ya da uzun süre boyunca bir inanca sahip olan bir kişi kolaylıkla değişime gidemez. İnancının yanlış ya da geçersiz olduğu düşüncesi daha öncesinde boşuna yaşanmış duygusuna sebep olur. Nitekim böyle düşünmek doğru değildir. Hata yapmakta önemli olan o hatada ısrar etmemek ve bunun telafisine gitmektir.¹⁵⁹

Otoriteye başvurma yanlışında değindiğimiz Hz. İbrahim örneği ve Cahiliye Araplarının tutumları bu konuya uymaktadır. Hz. Peygamber döneminde yaşayan kişilerin “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.”¹⁶⁰ demesi “boşuna yaşamışım” hissinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bir kimse inancına ömrünü adar ve onun bozuk ve çürük olduğunun söylenmesi insan zihninde şok etkisi uyandırır. Bu da insanda ilk olarak reddetme refleksine sebep olur. Yapılması gereken ise doğru bilgiye sarılmak ve eski yanlış inancı geride bırakmak şeklinde olacaktır. Bu zamana kadar böyle gelmiş diyerek yanlış düşüncenin sürdürülmesi daha fazla zarara neden olur.

¹⁵⁸ Saffet Köse, *İslâm İbâdet Esasları*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 334.

¹⁵⁹ Akyüz, *İslâm ve Bilim*, 120. Ayrıca bkz. Rolf Dobelli, *Hatasız Düşünme Sanatı*, çev. İtir Arda, (İstanbul: NTV Yayınları, 2013), 21.

¹⁶⁰ Maide, 5/104.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

İman konusunda ön plana çıkan tartışmalarda, karşımıza iki kutup çıkmaktadır. İlki, iman konusunda katı bir tutum sergileyen katı imancılık -ki fideizm olarak bilinmektedir; ikincisi iman konusunda aklî dayanakları önceleyen rasyonel yaklaşım olan katı akılcılıktır. Bu çalışmada iman ve rasyonaliteyi birbirinden koparmayan, aynı zamanda aşırı derecede iç içe geçirmeyen bakış açısı savunulmaktadır. Dolayısıyla, aşırılığa kaçmama noktasında orta yolu tercih etmekteyiz.

Bu tür bir çalışmanın daha detaylı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Çalışma sürecinde karşılaşılan mantıkta örnek verme sıkıntısı, bu alana yönelik kaynakların sınırlılığı ve örnek sayısının azlığı bu düşüncemizi desteklemektedir. İslam mantıkçılarının içerik değerlendirmesinden ziyade şekil değerlendirmesine ağırlık vermeleri bu konuda bir eksikliğe neden olmaktadır. İncelenen kaynaklarda şekle dayanan mantık hatalarının çok ciddi bir şekilde incelendiği ancak içerikten kaynaklanan mantık hataları ile ilgili çok fazla bir içerik bulunmadığı görülmüştür. Bu çalışmada konunun epistemolojik tahlili ön plana çıkarıldığından kaynaklardaki bu durum bize yeterli argüman sunamamaktadır.

Konumuzu İslam ve bâtil inançlarla sınırlı tutma ihtiyacı duyduk. Aksi hâlde, konu çok geniş bir alana yayılabilmektedir. Kullandığımız örneklerin bir kısmı, felsefeden kaynaklanan spekülasyona dayanmaktadır. Bazı konuların ucunun açık olması, aynı konu hakkında tez ve antitezlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumda orta yol seçilmeye özen gösterilmiştir.

Metafizik alanla ilgili konular ya bir heyûla olarak kalmakta ya da aşırı müşahhas bir kimliğe bürünerek bizi antropomorfizme götürmektedir. Her iki durum da bizi sınırlandırmakta ve bize bir alan bırakmamaktadır. Burada bir takım epistemik

kriterlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bizi her iki aşırılıktan uzak tutacak mahiyete sahip olmalıdır. Bu kriterler bize mutedil olma imkânı sağlamaktadır.

Din ile mantık arasında hiçbir ilişki yoktur denemez veyahut bir dinin tamamen akla dayanması gerektiğı şeklindeki bir iddia da geçerli değildir. Bu çalışmada her iki tarafın aşırılıkları eleştirilmiş; ilâhi dinlerin akla alan tanıdığı ve onu dışlamadığı ortaya konulmuştur.

Ele alınan mantık yanlışları ve sebeplerini özet bir şekilde sunalım:

5.1. Lafız Yanlışları

Tablo 5.1: Eş Seslilik Sebebiyle Ortaya Çıkan Yanlışlar

Sebebi	Örnek	Çözüm
Eş sesli kelime kullanımı	“Yakîn sana gelinceye kadar Rabbine ibadet et.”	“Yakîn” kelimesinin hem ölüm hem de kesin bilgi anlamında olması.
Eş sesli kelime kullanımı	“Onlar ki gabya inanırlar, namazı ikame ederler.” “Allah ve melekleri size salat eder.”	Salat kelimesi bazen namaz bazen dua veyahut bağışlanma dileme anlamında kullanılması.
Eş sesli kelime kullanımı	“Yahudiler “Allah’ın eli bağlanmış!” dediler. Asıl kendi elleri bağlanmıştı ve söyledikleri yüzünden lanetlenmişlerdir. Aksine O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”	“Allah’ın eli” ifadesinin mecazi ya da hakiki anlamda kullanıldığının anlaşılamaması. Bu ifade mecazi olarak cömertlik anlamına gelmektedir
Eş sesli kelime kullanımı	“Gözler O’nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır.”	Ru’yetullah konusunda Allah’ın gözle görülüp görülemeyeceği tartışılmıştır. Ehl-i Sünnet ekolüne bağlı alimler, Allah’ın mahşerde görülmesinin aklen caiz naklen vacip olduğunu savunmuşlardır.

5.2. Mana Yanlıları

Tablo 5.2: Mutlak Olarak Söyleneni Bazı Kayıtlamalarla (Veya Tersini) Söyleme

Sebep	Örnek	Çözüm
Değişen şartların göz önüne alınmaması	“Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin.”	Bir önceki ayet ile birlikte bakıldığında Kuran’da geçen öldürme emrinin hiçbir sebep yokken değil de İslam toplumuna saldırı olduğu durumlarda geçerli olduğunu anlaşıyor.
Bütün olarak değil de bir kısmın ele alınması	“Namazlarını gafil olarak kılanların vay hâline”	Namazı özünden uzak olarak kılanlar kastedilmiştir.
Metnin bir kısmı ele alınarak hüküm verilmesi	“Namaza sarhoş iken yaklaşmayınız.”	Namazın terk edilmesi değil de namaza engel olan içkinin terk edilmesi gerekmektedir.

Tablo 5.3: Gelişigüzel Genellemede Bulunmak

Sebep	Örnek	Çözüm
Örneklerin bir bölümü rastgele veya alelacele ele alınarak bir konu hakkında yargıda bulunma	Allah’ın merhameti her şeyden büyüktür. Allah’ın merhameti şirkten de büyüktür. O halde Allah şirki de affeder.	Delile konu olan ilkenin bazı önemli unsurları ihmal edilmiştir. Kur’an’da: “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.” şeklinde ifade edildiği üzere şirke düşmek bağışlanmayacaktır.
Gelişigüzel genellemede bulunma	Bütün insanlar hüsrandadır.	Böyle bir genellemede bulunmak umum-hususa dikkat edilmediğini göstermektedir.

Tablo 5.3: Gelişigüzel Genellemelerde Bulunmak Devamı		
Gelişigüzel genellemelerde bulunma	“Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”	Bu ayet kendisinden önce gelen ayetleri pekiştirir ve İslam dininin diğer dinler veya inançlarla uzlaşmayacağını vurgular. Ayrıca bu ayetten inanç, ibadet, din hürriyetinin esas olduğu anlaşılmaktadır.
Gelişigüzel genellemelerde bulunma	“Yolculuğa çıktığımızda, inkarcıların size bir kötülükte bulunmalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda sizin için bir sakınca yoktur.”	Seferilik için namazı kısa kılma ruhsatı verilmiştir. Bunu günlük hayatta uygulamak hataya düşmemize sebep olacaktır.
Gelişigüzel genellemelerde bulunma	“Yerde yürüten her canlı ve gökte iki kanadıyla uçan her kuş türü sizin gibi birer ümmet olmaktan başka bir şey değildir.” “Hiçbir ümmet yoktur ki, içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.”	Reenkarnasyona inananlar, hayvanların da bizler gibi ümmetler olması cihetiyle sorumlu tutulduklarını ve her tür hayvan topluluğuna kendi türlerinden peygamber gönderildiğini ileri sürmüşlerdir.
Gelişigüzel genellemelerde bulunma	“Şüphesiz iman edenler; yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.”	İslam dininden başka üç din zikredilen ve bu dine mensup kişilerin sâlih amelleri vasıtasıyla Allah-u Teâlâ tarafından ödüllendirileceği açıklanmaktadır. Kur'an'a göre Allah, yalnız belli bir topluluğun Rabbi değil, bütün âlemlerin Rabbidir.

Tablo 5.4: Teferruatta Boğulma

Sebep	Örnek	Çözüm
Temel husus ile yakından ilgili olmayıp önem taşımayan bir şeyi asıl konu yapmaya çalışma	Hiz. Muhammed'in dış görünüşü	Sadece dış görünüşe odaklanmak O'nun eğitimci, devlet başkanı, aile reisi gibi yönlerine daha az ihtimam göstermeye sebep olabilir
Ayrıntıya takılma	Namaz kılarken kibleye tam yönelip yönelmediğimiz konusu	Namazın hususuna engel olabilir.
Ayrıntıya takılma	Cennette çay var mı?	Cevabı faydalı olmayan sorular sormak Peygamberimiz tarafından yasaklanmıştır.
Ayrıntıya takılma	"Onlar gayba iman ederler." "... de ki; gaybı bilmek Allah'a mahsustur."	Gaybın bilgisi yalnızca Allah'a mahsustur.

Tablo 5.5: Duygu Sömürüsü/ Merhamete Başvurma

Sebep	Örnek	Çözüm
Bir argümanı ya da kararı desteklemek için duygusal bir etki oluşturma	"Ümmetimin hepsi affa mazhar olacaktır, günahı alenî işleyenler hariç..."	Bu hadisi temel alarak, nasılsa Allah merhametlidir, çok affedicidir diyerek çeşitli günahların işlenmesine sebep olabilir. Allah-u Teâlâ kerim ve rahimdir. Fakat azabı da şiddetlidir.

Tablo 5.6: Aksini Gerekli Görme (Mefhumu Muhalif ve Mefhumu Muvafık)

Sebep	Örnek	Çözüm
Önergelerin yanlış şekilde döndürülmesi	Cennette her şeyin var olduğuna kıyasla Her varlık cennettedir!	Cennette her şeyin var olduğunu söylemek, cennetin içinde her türlü varlığın mevcut olduğunu ifade eder. Ancak bu, tüm varlıkların cennette olduğu anlamına gelmez.
Önergelerin yanlış şekilde döndürülmesi	Hayvanlar namaz kılmaz. Namaz kılmayan hayvandır.	Namaz ibadeti insana özgü bir ibadettir ancak namaz kılmayanların hayvan olarak değerlendirilmesi mantık hatasına sebep olur.
Önergelerin yanlış şekilde döndürülmesi	İlah, en büyük olandır. Güneş de en büyüktür. O hâlde güneş ilahtır.	Burada, ilk önermede “ilah” ve “en büyük olan” arasında bir ilişki kurulmuş, ikinci önermede ise “güneş” ve “yıldızların en büyüğü” arasında bir ilişki kurulmuştur. Ancak bu iki ilişki arasında mantıklı bir geçiş yapılmadan, dolaylı olarak ilah ve güneş arasında bir eşitlik kurulduğunu görmekteyiz. Tek bir nitelikle birbirine zıt iki ayrı şey nitelenebilir.

Tablo 5.7: Genel Olarak Paradokslar

Sebep	Örnek	Çözüm
Mantıksal tutarsızlık	“Tanrı ya kaldıramayacağı bir taşı yaratabilir ya da O, kaldıramayacağı bir taşı yaratamaz. Eğer Tanrı, kaldıramayacağı bir taşı yaratabilirse, bu durumda O, kadiri mutlak değildir (çünkü O, söz konusu taşı kaldıramaz.) Eğer Tanrı, kaldıramayacağı bir taşı yaratamaz ise, bu durumda O, kadiri mutlak değildir (çünkü O, söz konusu taşı yaratamamaktadır.) Bundan dolayı Tanrı kadiri mutlak değildir.”	Tanrı’nın kaldıramayacağı bir taşı yaratması, Tanrı’nın kadiri mutlak olduğu kabulüyle çelişmektedir.
Cedelci önerme	Kötülüğü kim yarattı?	Kötülüğü Allah yarattı ise Allah kötü müdür? Eğer yaratmadı dersek nasıl bir tanrı olduğu sorusunu akıllara getirmektedir.
Saçmaya indirgeme	Tanrı’nın günah işleyip işleyemeyeceği ya da yuvarlak kare yaratıp yaratamayacağı konusu	Bu paradoksal delilde, kendiyle çelişen bir işi yapabilme acizliği failde bir sınırlandırma manasına gelmekte ve bu bir mantık hatasına yol açmaktadır.

5.3. İçerik Yanlışları

Tablo 5.8: İspat Edilecek Olanı Delil Yerine Alma (Müsâdere ale'l-Matlûbi'l-Evvel)

Sebep	Örnek	Çözüm
İspat edilecek olan tezin, önermede öncül olarak kullanılması veya ispat edilmemiş bir öncülün ispat edilmiş gibi kabul edilmesi	“Alem hâdistir. Her hâdisin bir muhdisi vardır. O hâlde alemleri Allah yaratmıştır.”	Bir şey kendisine dayanılarak kanıt gösterilemeyeceği için bu önermede Allah’a dayanarak alemleri yarattığını söylemek hatalı olacaktır.
İspat edilecek olan tezin, önermede öncül olarak kullanılması	“Şu kitap Allah tarafından indirilmiştir; çünkü onu gönderen Allah tarafından gönderilmiştir.”	Kitabın Allah tarafından indirildiğini yine Allah’a dayandırarak ispat etmek mantık yanlışıdır.
İspat edilecek olan tezin, önermede öncül olarak kullanılması	“O zat peygamberdir; zira getirdiği kitap Allah tarafından indirilmiştir.”	Din alimlerinin, Müslüman olmayanlarla yaptığı tartışmalarda Kurandan ayet getirmesi

Tablo 5.9: Otoriteye Başvurma veya Otorite Suistimali

Sebep	Örnek	Çözüm
Makul olmayan otoriteye veya itibara yahut saygı duygusuna başvurma	Alimler peygamber vekilidir. Peygamberler masumdur. Alimler masumdur.	Peygamberlerin hatasız ve günahsız olmasının alimler için de geçerli kılma düşüncesi görülmektedir. Vahiyle müjdelenen peygamberlerin özel bir statüleri vardır.

Tablo 5.9: Otoriteye Başvurma veya Otorite Suistimali Devamı		
Makul olmayan itibara başvurma	“Hani O bir vakit, babasına ve toplumuna: ‘Şu karşısına geçip tapınmakta olduğunuz bunca heykeller nedir?’ demişti. ‘Babalarımızı bunlara ibadet ediyor bulduk.’ dediler.” “Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.”	Cahiliye döneminde Arap toplumu atalarının dini olan putperestlik inancına sahiplerdi ve İslam’ı reddediyorlardı. Çünkü onlar için tek doğru yol atalarının tuttukları yoldu. Arapların saplandığı bu taklitçilik, kendilerini akıl ve hidayet yolundan mahrum bırakmıştır.
Şahıslara ilahî özellikler nispet edilmesi	“Müridim ister doğuda olsun ister batıda, Hangi yerde olsa da yetişirim imdada.”	Allah-u Teâlâ insana şah damarından daha yakın olduğunu Kur’an’da beyan etmektedir. Sıkıntı durumunda kendisinden yardım istenilen varlık Allah-u Teâlâ’dır.

Tablo 5.10: Neden Olmayanı Neden Alma

Sebep	Örnek	Çözüm
Belirli bir olay veya durumun nedeni olmayan şeyi onun gerçek olarak kabul etme	İnanç kendini iyi hissetmektir. Başka şeyler de iyi hissettirir. O hâlde inanca gerek yoktur.	Bu önermede yapılan mantık hatası inanç ile iyi hissetme arasında tek boyutlu bir ilişki olduğunu düşünmektir.
Neden olmayanı neden alma	Namaz sağlığa sebep olur. Yoga sağlıklıdır. Namaz yerine yoga yapılabilir.	Namaz dini bir ibadettir. Namazın sağlığa fayda sağlaması onun yan ürünüdür.

Tablo 5.10: Neden Olmayanı Neden Alma Devamı		
Neden olmayanı neden alma	“Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?” dediğinde İblis, “Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.”	Ateşin topraktan üstün olduğunu kabul eden mantığa göre maddesi üstün olanın şekli de üstün olmalıdır ki, işte asıl tartışılacak mesele burasıdır. Üstünlük ilk başta Allah vergisi olunca, maddenin üstünlüğü şeklin üstünlüğünü gerektirmez. Bundan dolayı ateşin topraktan üstün olduğunu söyleyemeyiz.
Neden olmayanı neden alma	İçki keyif veren şeydir. Çay da keyif verir. O hâlde çay haramdır.	Bu çıkarımda, <i>keyif verici</i> olma özelliğiyle, bir şeyin haram olup olmadığı arasında doğrudan bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Keyif verici olmak, bir şeyin haram olup olmadığını belirlemede yeterli bir kriter değildir.

Tablo 5.11: Tekrarlanan Şeylerin Doğru Kabul Edilmesi

Sebep	Örnek	Çözüm
Bir bilginin yazılı metinde geçtiği için doğru kabul edilmesi hataya düşmeye sebebiyet verebilir.	“Bir saat tefekkür etmek altmış sene ibadetten daha hayırlıdır.” “Kadınlar olmasaydı erkekler Cennet’e girecekti.”	Yazılı metinde geçen herhangi bir bilginin doğru olduğunu kabul edilmemelidir.
Tekrarlanan şeylerin doğru kabul edilmesi	Kadınların bayram namazı katılmaması	Hiz. Peygamber döneminde yapılan bu uygulama konusunda sonraki dönemlerde İslam hukukçuları ihtilafa düşmüş ve kadınların bayram namazına katılmaları mevzusunun fitneye sebep olacağı fikrini benimsemişlerdir.
Tekrarlanan şeylerin doğru kabul edilmesi	Kadının aklının ve dininin eksik olması	“Dinin eksikliği” ve “aklın eksikliği” ifadeleri, kadınların din ve akıl açısından eksik olduklarını belirtmekten ziyade, toplumsal ve pratik yönlerden belirli şartları ifade eder. Hadiste geçen ifade kadınların bazı dini yükümlülüklerde ve bazı akli düşünme biçimlerinde erkeklerden farklı durumlar yaşadıkları şeklinde de tevil edilebilir.

Tablo 5.12: İkili ve Çoklu Düşünce

Sebep	Örnek	Çözüm
Bir cevap elde etmek amacıyla hükümleri farklı birden çok sorunun tek bir soruda birleştirilmesi	Bir kısmı iyi ve bir kısmı kötü şeyler bir araya getirilip bu şeyler iyi midir kötü müdür? diye sorulması	Böyle bir sorunun “evet/hayır” şeklinde tek bir cevabı yoktur.

Tablo 5.13: Seçici Gözlem

Sebep	Örnek	Çözüm
Seçici gözlem	Müzik haramdır.	Savımızı destekleyecek ayetler, hadisler bulmak bu mantık yanlısına sebep olur.
Seçici gözlem	İslam dininin Araplara geldiğini söyleme	“Bu kitabı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik.” ayetinde görüldüğü üzere sadece Araplara yönelik bir hitap yoktur.
Seçici gözlem	Hiz. Peygamber’in rahmet peygamberi olduğuna vurgu yapma	Hiz. Peygamber’in fakirliğini, az uyduğunu, az yemek yediğini ön plana çıkarmak sadece ev ve cami döngüsünde bir hayatı varmış algısına sebep olabilir. Peygamberimizin mücahit, komutan, lider vb. yönlerini göz ardı etmeye neden olur.

Tablo 5.13: Seçici Gözlem Devamı		
Seçici gözlem	Tek bir sarık modeli	Sarıkların modeli kullanılan döneme ve coğrafyaya göre de farklılık göstermektedir.
Seçici gözlem	Tek çeşit örtünme/tesettür şekli	Kadınlarda örtünme konusunda Kur'an'da ve hadislerde kesin bir model ve tarz öngörülmesi değildir. Mahrem olan yerler gerektiği gibi kapatıldıktan sonra kıyafetin şekli, modeli ve rengi kişinin geleneğine, zevkine ve yaşadığı iklime göre değişebilmektedir.

Tablo 5.14: Batık Emek Teorisi

Sebep	Örnek	Çözüm
Alışkanlıklarını sürdürme eğiliminde olma	“Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter.”	Seneler boyunca bir işe odaklanan ya da uzun süre boyunca bir inanca sahip olan bir kişi kolaylıkla değişime gidemez. İnancının yanlış ya da geçersiz olduğu düşüncesi daha öncesinde boşuna yaşanmış duygusuna sebep olur.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî. *Keşfu'l-Hafa II*, Çeviren Mustafa Genç, İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedât*, Sadeleştiren Hasan Tahsin Feyizli, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Akdemir, Salih “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerîm'de Kadın”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 10/4 (1997): 255- 258.
- Akın, Mehmet. “Nesefî Tefsirinde Müşkilü'l- Kur'an Açısından Ruyetullah ve Yedullah”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 28/1 (2017): 73.
- Akyüz, Turgut. *Fahreddîn er-Râzî'nin Mantık Görüşleri*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Akyüz, Turgut. *İslâm ve Bilim*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2023.
- Akyüz, Turgut. *Mantık/ İslamî İlimler ve Günlük Hayattan Örnekler, Tablo ve Şekiller, İlave Notlar*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2022.
- Alpyağıl, Recep. *Wittgenstein ve Kierkegaard'dan Hareketle Din Felsefesi Yapmak*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Ardoğan, Recep. “Taklidi İmanın Geçerliliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 50/2 (2009): 42-43.
- Aslan, Adnan. “Analitik Pozitif Ateizmin Bir Eleştirisi: Michael Martin”. *İslami Araştırmalar Dergisi*. 9/7 (2002): 84-85.
- Ateş, Orhan. “İbaziyye'de Ru'yetullah”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1/8 (2017): 70.
- Ateş, Süleyman. “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 2/1 (1989): 9-13.
- Aydeniz, Hüsnü. *Teist Varoluşçularda İman-Ahlâk İlişkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Az, Mehmet Ata. Kudret Sıfatı Bağlamında “Taş Paradoksu”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Başçı, Vahdettin vd. *Din Felsefesi Dersleri*. Erzurum: Eser Basın Yayıncılık, 2015.

- Bayındır, Abdulaziz. *Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîh-i Buhârî*, Çeviren Muhammed Beyler, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Clifford, William Kingdon. “İnanç Ahlâkı”, Çeviren Ferit Uslu, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/ 9 (2006): 130-135.
- Çağıl, Necdet. “Kur'an Nazmında Müşahede Edilen Eşsiz Mantık Örgüsüne Dair Bir Örneklendirme: Bazı Kıyas Formlarının Kur'an'a Uygulanması”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 19/41 (2014): 43.
- Çapak, İbrahim. *Gazali'nin Mantık Anlayışı*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Çelebi, İlyas. “Gayb”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 13: 404. Ankara: TDV Yayınları 2009.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. “Gazali'ye Göre İbahîlik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5/14 (1970): 68.
- Dobelli, Rolf. *Hatasız Düşünme Sanatı*, Çeviren İtir Arda, İstanbul: NTV Yayınları, 2013.
- Durusoy, Ali. *Mantık İlmine Giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Elbanî, Muhammed Nasırüddin. *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*. Beyrut: el-Mektebetü'l- Maarif, 2000.
- Elbanî, Muhammed Nasırüddin. *Silsiletü'l-Ehâdisi'z-Zaîfe ve'l-Mevzûa*. Beyrut: el-Mektebetü'l- Maarif, 2000.
- el-Ömeri, Muhammed Nebil. “Hz. Peygamber'in Sahabeye İnanç Esaslarını Öğretmede İzlediği Metot”, Çeviren Kılıç Aslan Mavil. *Kader Kelam Araştırmalar Dergisi*. 15/2 820179: 474.
- Emiroğlu, İbrahim. *Mantık Yanlışları*. Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Fârâbî, Ebu Nasr. *İlimlerin Sayımı*, Çeviren Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara: Elis Yayınları, 2017.

- Gazzâlî, Ebû Hamid. *el-Kıstâsü'l-Müstakîm*, Çeviren İbrahim Çapak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Kimyay-ı Saadet*, Çeviren A. Faruk Meyan, İstanbul: Bedir Yayınevi, 2016.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Makasıdu'l-Felasife*, Çeviren Aşkım Karadağlı, İstanbul: Vadi Yayınevi, 2002.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Miyaru'l-İlm*, çev. Ali Durusoy, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Güler, Zekeriya. “Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik midir?”. *Mehir Dergisi*. 1/2 (1998), 20-21.
- Gündüz, Şinasi. *Hristiyanlık*. İstanbul: İsam Yayınları, 2008.
- İbn Ebi Şeybe, Musannef, I, 233.
- İbn Sînâ, Ebû Ali. *Dânişnâme-i Alâi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- İbn Sînâ, Ebû Ali. *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, Çeviren Tahir Uluç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İbn Sînâ, Ebû Ali. *Kitâbu's-Şifâ Sofistik Deliller*, Çeviren Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Sîna, Ebû Ali. *Kitabu's-Şifâ*, Çeviren, Ekrem Demirli, Ömer Türker, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İmamoğlu, Tuncay. “Din Felsefesi Üzerine Bazı Düşünceler”. *Universal Journal of Theology*. 3/2, (2018): 140-141.
- Kahraman, Abdullah. “Bir İslam Hukukçusu Olarak Ekmelüddin el-Bâbertî”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi*. 3/1 (2017): 11.
- Kanik, İsa. “Kâfirûn Sûresi Bağlamında “Öteki”ne Bakış Açısından İnanç ve Düşüncelerin Yaşanabilme İmkânı”, içinde *Yaşanabilirlik Açısından İslâm Dini Uluslararası Sempozyumu*, 64-67. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Karatay, Yusuf. “el-En’âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru’yetullah Meselesi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/2, (2017): 170-176.

- Kılıç, Ünal. “Hz. Peygamber’i Anlama ve Anlatmada Kaynak ve Araştırmaların Yeri ve Önemi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/13 (2009): 39.
- Koçyiğit, Talât. “Cennet Mü’minlerin Tekelindedir”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 3/3, (1989): 86.
- Kömürcü, Kamil. “Esîrüddin el-Ebherî’nin Mugalataya (Safsata) Bakışı”. *İslâmî İlimler Dergisi*. 5/2 (2010): 133.
- Kömürcü, Kamil. “İbn Sina’ya Göre Mantık Yanlışları ve Sebepleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XIV/2, (2010): 180.
- Kömürcü, Kamil. “Sühreverdî el-Maktûl’ün Mugalataya (Safsata) Bakışı”. *Universal Journal of Theology*. 2/2 (2017): 105.
- Köse, Saffet. *İslâm İbâdet Esasları*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kurt, Abdurrahman. “İzmirli’nin Hâkîzâde’ye Reddiyesi Çerçevesinde Sarık Sarma ile İlgili Rivâyetlerin Değeri”. *Trabzon İlahiyat Dergisi*. 10/1 (2023): 310.
- Küyel, Mübahat Türker. *Fârâbî’nin Bazı Mantık Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.
- Maturîdî, Ebû Mansûr. *Kitabu’t-Tevhîd*, Çeviren Bekir Topaloğlu, İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Mustansir Mir, “Kur’an’ın Not Ettiği Bazı Mantık Hataları”, Çeviren Mustafa Ünver, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/17 (2004): 367.
- Onat, Hasan. “İbâhiyye”. İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 19:252. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öner, Necati Öner. *Klasik Mantık*. Ankara: Divan Kitap Yayınevi, 2011.
- Özcan, Hanefi. *Epistemolojik Açından İman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Özcan, Hanifi. “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmancılık”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XL/40 (1999): 159.
- Özdaş, Haşim. “Tevbe Sûresi 5. Âyeti Bağlamında Müşriklerle İlişkiler”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9/ 2 (2020): 348-351.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994.

- Paul, Papa II. Jean. *Akıl ve İman*, Çeviren İsmail Taşpınar, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001.
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç*, Çeviren Rahim Acar, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.
- Peterson, Michael vd. *Din Felsefesi Seçme Metinler*, Çeviren Rahim Acar, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.
- Plantinga, Alvin. “Teizm, Ateizm ve Rasyonalite”, Çeviren Ferhat Akdemir, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 22 (2010): 288.
- Râzî, Fahrüddîn. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Gayb*, Çeviren Komisyon, Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Sâbûnî, Nûreddîn. *Mâtüridiyye Akaidi*, Çeviren Bekir Topaloğlu, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Sakallı, Talat. “Halife Me’mun ve Hadiscilerle Olan Münasebeti”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/6 (1989): 245.
- Savage, C. Vade. “Taş Paradoksu”, Çeviren Mehmet Ata, *Din Felsefesine Dair Okumalar I*, Recep Alpyağıl. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Seber, Abdülkerim. “Mantık İlminin Kur’an’ı Anlamadaki Önemi ve Klasik Tefsirlerdeki Tezahürü”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2012/27 (2012): 112.
- Sedâd, Ali. *Mîzânu'l-Ukûl*, Çeviren İbrahim Çapak, Harun Kuşlu, Metin Aydın, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Tillich, Paul. *İmanın Dinamikleri*, Çeviren Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Tirmizi, Rada, 18.
- Yazoğlu, Ruhattin, Tuncay İmamoğlu. *Klasik Mantık*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Yılmaz, Selahattin. “İslâm Hukuku Açısından Kadınların Bayram Namazına Katılmaları”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*. 8/1 (2024): 4.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad SOYAD: Emine COŞKUN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	